

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра податків та фіскальної політики

СОРОКА Михайло Васильович

**Фіскальні наслідки тіньової економіки / Fiscal
Consequences of Shadow Economy**

спеціальність: 072 - Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійна програма - Фіскальне адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФФам-21
М. В. Сорока

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, В. А. Валігура

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

" ___ " _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Луцик**

ТЕРНОПІЛЬ - 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретична сутність тіньової економіки та її взаємозв'язок з оподаткуванням	7
1.1. Суть та причини зародження тіньової економіки.....	7
1.2. Тіньова економіка та оподаткування: діалектика взаємозалежності.....	13
Висновки до розділу 1.....	20
Розділ 2. Сучасні тенденції впливу тіньової економіки на формування доходів бюджету та функціонування платників податків	21
2.1. Аналіз тіньової економіки та її фіскальних наслідків	21
2.2. Оцінка діяльності контролюючих органів щодо протидії тіньовій економіці у фіскальній сфері.....	30
Висновки до розділу 2	42
Розділ 3. Напрями вдосконалення фіскальної політики України в контексті зниження рівня тіньової економіки	44
3.1. Світовий досвід боротьби фіскальних органів із проявами тіньової економіки.....	44
3.2. Перспективи збільшення фіскальних надходження в результаті зниження тіньової сектору економіки.....	51
Висновки до розділу 3.....	59
Висновки	61
Список використаних джерел	65

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення сталого розвитку економіки традиційно є однією з основних задач державного регулювання. При цьому в усьому світі значення фактора тіньової економіки об'єктивно актуалізується, що вимагає адекватного розуміння особливостей функціонування цього явища та його впливу на легальний сектор. Впродовж розбудови нашої держави не лише відбулось значне зростання обсягів тіньової економіки, а й суттєво змінились її соціальні та економічні ефекти. У свою чергу теперішня війна на сході України суттєво модифікує вітчизняні соціально-економічні процеси. Це стосується і тіньових процесів, що через механізми синергетики мають величезний потенціал свого подальшого посилення у цих умовах. Навіть попри те, що тіньова економіка приносить певні позитивні наслідки такі, як забезпечення роботою значної кількості населення, зростання рівня реальних доходів, у загальному вона має негативний вплив, адже її наслідками є фактичне ненадходження до бюджетів усіх рівнів значної кількості надходжень від податків та зборів, розвиток корупції, розшарування суспільства на багатих та бідних, деформація свідомості громадян внаслідок отримання доходів поза межами правового поля та безліч інших.

Особливо гостро стоїть питання впливу тіньової економіки на сплату податків. Офіційні та неофіційні джерела оцінюють розмір тіньової економіки в межах понад 40%. А це свідчить про недонадходження в такому ж обсязі податкових платежів. Разом із цим, діюча податкова політика є одним із факторів виникнення тіньової економіки. Тобто чим більше податкове навантаження на платників податків там більші виникають стимули щодо ухилення та уникнення від оподаткування.

Зважаючи на це тема дослідження є актуальною та своєчасною. Актуальність, теоретична та практична значимість досліджуваної проблематики визначили вибір теми дослідження.

Дослідженням процесу впливу тіньової економіки на справляння податків і зборів приділено увагу у працях Афанасєва А., Варналія З., Дітера К.,

Дрьоміна В., Дубровського В., Крисоватого А., Масліченко С., Некрасова В., Слатвінської М., Соколовської А, Солодникової В., Сомоевої Р., Турчинова О., Чубенко А., Швабія К., Шнайдера Ф., Юринець В., Юрія С.

Більша частина досліджень зазначених учених пов'язана з сутністю поняття тіньової економіки, причинами її виникнення, шляхами боротьби з нею та оцінкою її обсягів. Проте існує потреба в більш глибокому дослідженні її взаємозв'язку з легальним сектором та економічними і фіскальними наслідками її існування.

Мета і завдання дослідження. Мета випускної кваліфікаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів впливу тіньового сектору на процес справляння податків, наслідків такого впливу та розробці рекомендацій щодо зниження рівня тіньової економіки й зменшення масштабів ухилення і уникнення від сплати податків.

Відповідно до поставленої мети були визначені **завдання** дослідження:

- висвітлити суть та причини зародження тіньової економіки;
- розкрити діалектику взаємозалежності між тіньовою економікою та оподаткуванням;
- проаналізувати масштаби тіньової економіки та її фіскальні наслідки;
- оцінити діяльність контролюючих органів щодо протидії тіньовій економіці у фіскальній сфері;
- представити світовий досвід боротьби фіскальних органів із проявами тіньової економіки;
- запропонувати напрями збільшення фіскальних надходження в результаті зниження тіньової сектору економіки.

Об'єктом дослідження є процес впливу тіньової економіки на формування податкових надходжень.

Предмет дослідження: фіскальні наслідки тіньової економіки.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання фіскальних наслідків тіньової економіки. Зокрема було використано системний підхід, а також наступні методи

пізнання: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, методи групування, порівняння, узагальнення, абстрагування моделювання та графічного зображення даних.

Теоретичну та інформаційну базу дослідження склали: праці вчених, які вивчали питання щодо впливу тіньової економіки; офіційні дані Державної служби статистики України; Державної фіскальної служби України; Рахункової палати України; інформація з мережі Інтернет та інші.

Наукова новизна полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу питань, пов'язаних з фіскальним впливом тіньової економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні пропозицій щодо зниження рівня тіньової економіки шляхом реформування окремих механізмів справляння податків.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обраної проблематики пройшли апробацію на вісімнадцятій та дев'ятнадцятій науково-практичних конференціях студентів та молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів».

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто теоретичну сутність тіньової економіки та її взаємозв'язок з оподаткуванням. Зокрема висвітлено суть та причини зародження тіньової економіки, а також розкрито діалектику взаємозалежності між тіньовою економікою та оподаткуванням.

Другий розділ кваліфікаційної роботи присвячений сучасним тенденціям впливу тіньової економіки на формування доходів бюджету та функціонування платників податків. В розділі проаналізовано масштаби тіньової економіки та її фіскальні наслідки в Україні. Також проведено оцінку діяльності контролюючих органів щодо протидії тіньовій економіці у фіскальній сфері

У третьому розділі наведено напрями вдосконалення фіскальної політики України в контексті зниження рівня тіньової економіки.

Обсяг випускної кваліфікаційної роботи становить 69 сторінок. Робота містить 11 таблиць та 5 рисунків. Список використаних джерел містить 55 найменувань, які розміщені на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ОПОДАТКУВАННЯМ

1.1. Суть та причини зародження тіньової економіки

Тіньова економіка існує в будь-якій країні, незалежно від рівня розвитку національної економіки. Проте в одних державах рівень економіки в тіні не робить суттєвого впливу на економіку (5-12% від ВВП), тоді як в інших країнах – він має значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, що відбуваються в суспільстві (більше 30% від ВВП). На жаль, Україна належить до другої категорії країн, розмір тіньового сектору в її економічній структурі у 2020 році оцінюється в 31% від ВВП, що на 2 відсоткові пункти більше, ніж у 2019 році. Попередні розрахунки Міністерства розвитку економіки це підтвердили [38]. Очевидно, що тіньовий сектор такого масштабу створює перешкоди для реалізації ефективної економічної політики, реалізації соціальних програм, інтеграції в міжнародне співтовариство.

Через умови ізоляції в суспільстві посилилася соціальна напруженість, що змушує більшість населення України працювати в тіньовому секторі економіки, що сприяє повній соціальній реабілітації країни. Тіньову діяльність перетворили на основний елемент комерційних структур, а тепер опанували різні форми ухилення від сплати податків та вивчили всі недоліки нормативно-правової бази, оскільки компанії прагнуть знизити ризики в умовах значної невизначеності, спричиненої пандемією COVID-19.

На даний час актуальним питанням є зниження тінізації економіки та легалізація доходів як підприємств, так і громадян. Вирішення цієї проблеми надасть можливість збагатити Державний бюджет України, в свою чергу країна буде виконувати свої функції ефективніше та повною мірою.

Тіньова економіка – це багатогранне явище. Поки що не існує єдиного

універсального визначення такого виду економіки. Незрозуміло, що саме вона включає в себе.

Однією з причин існування тіньової економіки є те, що певні галузі та види економічної діяльності постійно не відповідають існуючій правовій та моральній системам. Суть цього пункту полягає в тому, що окремі члени суспільства бажають приховувати свої доходи від оподаткування Рівень розвитку з цієї причини зумовлений економічними факторами (наприклад, високі податки, що спонукають до приховування доходів) і моральними факторами, що відображають правові та культурні умови. Інша причина полягає в тому, що якісні зміни соціальної економіки та правової системи не синхронізовані. Як відомо, будь-яка економічна система розвивається за об'єктивними економічними законами. У реальному житті об'єктивність економічного розвитку може проявлятися лише через суб'єктивну діяльність людей. Останні повинні розуміти об'єктивну природу та механізм економічного розвитку, відображати його в певних нормах, що регулюють господарську діяльність. Але оскільки об'єктивний процес економічного розвитку є постійним і безперервним, у його розумінні та суб'єктивному відображенні завжди буде певне часове відставання, що в будь-який момент спричинить невідповідність економічної системи та системи права. Визначення передумов тіньової економіки, порівняння та аналіз її якісних характеристик за різних економічних систем дозволяють виявити природу цього соціального явища, яке можна втілити в наступних теоретичних позиціях.

Перше. Завданням тінізації є отримання такого доходу, які не представляють можливим дотримання норми діючого законодавства. Таким чином, їх усунення, з одного боку, вирішує національні інтереси, а з іншого – розв'язує протиріччя між інтересами окремих суб'єктів господарювання. У цьому випадку суб'єкт, про який ми обговорюємо, або не має можливості, або не бажає переслідувати власні інтереси під час юридичної та формальної господарської діяльності. Форми вирішення конфліктів, прийняті цими суб'єктами, реалізуються через опортуністичні закони та моральні кодекси

поведінки, які діючі у суспільстві.

Друге. Щодо тіньової діяльності в суспільстві склалися певні відносини, які притаманні всім етапам процесу суспільного відтворення. Насправді, щоб отримати тіньовий дохід, суб'єкт повинен створити якісь товари, потім розповсюдити їх, а потім продати розподілені товари через обмін, щоб довести, що потреби певних суб'єктів задоволені. Це в деяких випадках неетично і антисоціально та виступають в формі квазіпотреб.

Третє. Тіньова економічна діяльність ґрунтується на економічному використанні різних форм власності (приватної, державної, змішаної), отримані кошти або вкладаються в незаконний бізнес, або інвестуються в легальну господарську діяльність після попереднього «відмивання грошей».

Четверте. Особливістю тіньової економічної діяльності є широка різноманітність суб'єктів, які її здійснюють. Це: люди, які мають відношення до кримінального світу, корумповані чиновники різних державних установ та органів місцевого самоврядування, люди, які займаються комерційною діяльністю, а також працівники розумової та фізичної праці, які з різних причин потрапили в тіньову економіку.

Тіньову економіку не можна розглядати як закриту та ізольовану економічну систему. Навпаки, суб'єкти, які в ній постійно працюють, певним чином контактують із суб'єктами офіційної, легальної економіки (держава, господарська одиниця, домашнє господарство).

Суть тіньової економіки втілюється у функціях, які можна розрізнити за характером впливу на процес соціального розвитку, розрізняючи нестабільні функціональні групи та стабільні функціональні групи. До першої групи входять:

- Деформаційно-руйнівна функція, зумовлена існуванням розриву між потребами країни у фінансових ресурсах для вирішення ключових макроекономічних проблем і можливостями вирішення їх, що виявляється в збільшенні соціальної напруги через нерівність доходів, зменшенні керованості економікою через брак надійної та повної інформації про фактичний стан усієї економічної системи тощо.

- Консервативна функція в основному проявляється у відтоку капіталу в тіньову економіку, затримуючи процес якісного оновлення технологічної основи виробництва «світлих» секторів економіки;

- Функція перерозподілу, як наслідок, збільшує податковий тягар суб'єктів господарювання, що працюють у легальній економіці.

Стабілізуючий ефект тіньової економіки пов'язаний з реалізацією наступних функцій:

- індикативна функція, суть якої полягає в тому, що тіньова економіка свідчить про необхідність коригування політики країни для вдосконалення правової бази, що регулює бізнес;

- компенсаційна функція, яка проявляється у негативному впливі згладжування ринку (наприклад, забезпечення зайнятості для задоволення споживчого попиту);

- селективна функція, втілюється в моральному захисті суспільства шляхом заборони економічної діяльності, що суперечить суспільно визнаним моральним нормам [47].

Термін «тіньова економіка» прийшов з-за кордону і привернув увагу зарубіжних вчених у 1930-х рр. Наприкінці 1970-х рр. він став предметом широких досліджень, а після 1980-х рр. – предметом різноманітних міжнародних конференцій.

Сфера дії «тіньової економіки» має десятки визначень – це «прихований», «неформальний», «незаконний», «фіктивний», «підпільний» тощо.

«Неформальна» діяльність – це діяльність, заснована на законі, але спрямована на виробництво товарів і послуг, які задовольняють потреби сім'ї, наприклад, для реалізації власного персоналізованого будівництва. Крім того, одержувачі доходів приховують їх від податків [15, с. 15].

«Прихована» діяльність – це дозволена законом діяльність, яка формально не відображається та не зменшується в офіційних звітах. Метою є ухилення від сплати податків, сплата внесків на соціальне страхування або виконання певних адміністративних обов'язків. Такий вид діяльності можуть здійснювати майже

всі галузі економіки [15, с. 17]

«Нелегальна» діяльність – діяльність, пов’язана з власне трудовим процесом, що здійснюється на «незаконних» підприємствах, продукція та послуги яких мають ефективний ринковий попит [21, с. 31].

«Фіктивна економіка» – пов’язана з отриманням неправомірних вигод і привілеїв суб’єктів господарювання на основі зв’язків. Сюди входять економіка приписок, хабарницькі та спекулятивні операції, шахрайські методи отримання грошей [21, с. 54].

«Підпільна економіка» – це всі види господарської діяльності, заборонені законодавством. До них належать: незаконне виробництво та збут продукції та послуг; виробництво зброї, наркотиків, контрабанда; діяльність осіб, які не мають законного права займатися такою діяльністю, наприклад неліцензованих адвокатів та лікарів [22, с. 20].

Дослідження тіньової економіки привели нас до висновку, що тіньова економіка існує в усіх економічних системах і всіх соціальних формах, а економічна теорія, право та соціологія зробили найбільший внесок у вивчення цього негативного явища. Усі сучасні погляди на класифікацію тіньової економіки та її складових базуються на цих трьох науках. Існує декілька теоретичних підходів до визначення поняття «тіньова економіка» у науковому середовищі країни та за кордоном: правовий, економічний, статистичний, соціальний, комплексний.

Відповідно до правового методу основним критерієм класифікації тіньової економіки є незаконність діяльності, тобто поза офіційним законодавством. Економічний підхід розглядає тіньову економіку як виробництво, приховане поза оподаткуванням. Статистичний метод є стандартом класифікації тіньової економіки – нехтування господарською діяльністю органами статистики. Однією з особливостей соціологічного підходу є те, що він приділяє все більше уваги соціальним питанням, неекономічним мотивам, соціальному статусу учасників тіньової економіки. Комплексний підхід поєднує в собі всі розглянуті методи.

Фактори, що впливають на тінізацію економіки:

- податкове законодавство нестабільне, податковий тиск високий, а податкове навантаження на юридичних осіб нерівномірне;
- надмірне регулювання діяльності підприємців;
- мала зарплата в бюджетному секторі економіки;
- корумпованість державних установ та органів місцевого самоврядування;
- комерційні особи підпадають під юридичну незахищеність, якою зловживають державні органи та посадові особи місцевого самоврядування.

Все це сприяє відтворенню факторів, що породжують тіньовий сектор. Найнебезпечнішим для країни є те, що її високорентабельна тіньова економіка може втягнути легальну економіку в руйнівну конкуренцію, підвищуючи тим самим рівень економічної злочинності.

До найважливіших факторів, що впливають на національну економіку, належать:

- 1) законодавча та нормативно-правова база окремих галузей є непослідовною та дублюючою, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тіні [41, с. 18];
- 2) організація та інституційні механізми антикорупційного законодавства є недійсними [22, с. 57];
- 3) неефективні судова та правоохоронна системи [14];
- 4) неефективне адміністрування податків [45, с. 157];
- 5) відсутність історичної практики дотримання законослухняної поведінки та етичних норм у господарській діяльності та сплаті податків суб'єктами господарювання та громадянами [22, с. 62].

Отже, тіньова економіка – це система економічних відносин, що включає необлікову, нерегульовану та незаконну господарську діяльність. У кожній країні існує певна економічна діяльність, яка не відповідає встановленим і легалізованим нормам. У різних країнах її називають по-різному: «прихована», «неформальна», «незаконна», «вигадана», «підпільна». Своєчасне з'ясування причин тінізації економіки та швидке реагування контролюючих органів щодо

ліквідації тіньової економіки не тільки сприятиме створенню достатнього ринкового середовища, розвитку державної економіки, легалізації капіталу, залучення іноземних інвестицій, процесу демократизації економіки та суспільства в загальному, а й відродженню і ефективному розвитку національної економіки та підприємництва.

1.2. Тіньова економіка та оподаткування: діалектика взаємозалежності

Розмір тіньової економіки України досяг такого рівня, що становить загрозу економічній безпеці країни. Це пов'язано з великою кількістю добре розроблених схем ухилення від сплати податків, проникненням у податкову сферу організованої злочинності, корупції та вплив злочинців. Серед джерел тіньової економіки ухилення від сплати податків є лише окремою частиною, але воно становить найбільший масив доходів у тіньовій економіці.

Проблема тіньових економічних відносин актуальна для всіх без винятку країн. Крім того, на думку зарубіжних експертів, ця проблема має тенденцію до загострення в глобальному масштабі. Як зазначили Ф. Шнайдер і Д. Енсте у своєму дослідженні «Зростання світової тіньової економіки – вигадка чи реальність», тіньовий сектор існує майже в кожній країні. Основна частина цього відомства – це не торгівля наркотиками чи людьми, а цілком легальна діяльність, яка приховується від держави за для несплати податків [51]. Іншими словами, ухилення від сплати податків є домінуючою частиною тіньової економіки.

У 1970-х роках через значне зростання тіньового сектору економіки він проник у всі сфери економічних і соціальних відносин майже в усіх країнах, і до тіньового процесу був великий інтерес.

Сьогодні під тіньовою економікою розуміють економічну діяльність і дохід, отриманий від державного регулювання, оподаткування чи нагляду. Це

означає, що тіньова економіка не сплачує податок на прибуток, податок на додану вартість, внески на соціальне страхування, не дотримується трудового законодавства (мінімальна зарплата, максимальна кількість робочих днів, норми безпеки тощо), не звітується про свою діяльність.

Рівень тіньової економіки та її кількісні і якісні параметри залежать від економічних, політичних, соціальних, історико-культурних особливостей країни. До здобуття Україною незалежності існували передумови для поширення в Україні тіньових економічних відносин [50].

Згідно зі ст.7 Закону «Про основи національної безпеки України» [1] серед інших факторів, тінь національної економіки вважається загрозою національним інтересам України та національній безпеці в економічній сфері. Через існування ганебних взаємопов'язаних факторів, таких як корупція та тіньова економіка, країна зазнала величезних збитків. Непряма втрата спричинила відтік української кваліфікованої робочої сили та втратила мотивацію наполегливо працювати.

А. Баланда [4] підтвердив, що соціальними компонентами, що мають найбільше значення для національної безпеки, є демографічні кризи, посилене майнове розшарування громадян, збільшення бідності, негативні тенденції на ринку праці, «тіньова» економічна діяльність, корупція. За словами автора дослідження, «лише прямі збитки від корупції в системі корпоративно-службових відносин становлять 18-22% ВВП України», що, безсумнівно, потребує серйозних коригувань економічної політики держави.

Проблемам тінізації економіки і методам їх ліквідації присвячена книга Ю. Латова та С. Ковальова [21]. Як показує їхнє дослідження: «...якщо не враховувати обсяги тіньових секторів економіки України, що досягли тотальних розмірів, стало неможливо провести макроекономічний аналіз та прийняти ефективні управлінські рішення та законодавчі акти, для обмеження негативного впливу цього явища на офіційну державну економіку. Недооцінка впливу та кількості економічної тінізації призвела до серйозних помилок у визначенні офіційних економічних макроекономічних показників, неадекватної оцінки

ключових процесів і тенденцій, а також неправильних оцінок тактики та стратегії на національному рівні» [7].

Тіньова та офіційна економіка існують одночасно, зокрема через таємні та нелегальні канали можна використовувати незаконні методи для заробітку на інших видах діяльності, зокрема на ухиленні від сплати податків, крадіжках, шкоді навколишньому середовищі, вандалізму та виробництві шкідливих для людей товарів [44].

Як і будь-яке складне економічне явище, тіньова економіка має свої переваги і недоліки. Недоліки зазвичай включають: втрати бюджету, посилення податкового тиску на законну економіку, зниження макроекономічної політики, погіршення конкуренції, соціальну криміналізацію, зниження соціального захисту, спотворені статистичні дані та проблеми соціальної моралі, пов'язані з нерівністю та розподілом доходів. Водночас позитивними сторонами тіньової економіки є зниження рівня безробіття, отримання додаткового доходу, отримання нового досвіду для деяких працівників, полегшення адаптації до нових економічних умов.

Згідно з дослідженням Deutsche Bank [48], країни з майже відсутністю тіньової економіки та країни з високим ступенем тіньової економіки менше постраждали від глобальної економічної рецесії, ніж країни із середньою тіньовою економікою.

Вважається, що якщо річний оборот неформальної економіки перевищить 30% ВВП, а кількість зайнятих перевищить 40%, то економіка втратить контроль і економічна політика стане неефективною. За даними Світового банку, у 2007 році (липень 2007 року) неформальний сектор в Україні досяг 50% офіційного ВВП.

Як ми бачимо, майже половина економіки України перебуває в тіні, що є наслідком неефективності економічної політики країни. Якщо до 2008 року спостерігається тенденція до зниження цього показника, то світова фінансово-економічна криза наступних років призвела до зростання тіньового сектору. Усе це пов'язано з великою залежністю української економіки від інших країн,

слабкою національною валютою, нерозвиненістю кредитних ринків та нездатністю країни підтримувати своїх виробників. Підприємства різних галузей стикаються з кризою, що змушує частину своєї діяльності перевести в тіньовий сектор, що призводить до скорочення надходжень до бюджету держави та заростання його дефіциту.

У національній доповіді «Соціально-економічний стан в Україні: наслідки для народу та країни» [47], підготовленій вченими НАН України, зазначено, що обіг в тіні присутній найбільше у таких сферах діяльності: будівництво (66%), торгівля (80%), нерухомість (60%), засоби масової інформації (53%), гральний бізнес (53%), транспорт і перевезення (46%), громадське харчування (53%).

Важливою частиною тіньової економіки є оборот приватних компаній, який зазвичай не відображається або лише частково відображається у фінансовій звітності. У деяких малих підприємствах тіньовий обсяг транзакцій може досягати 80-90%.

Для отримання правильних порівнянних значень у цих країнах була створена економетрична модель [52]. Залежною змінною є ступінь тіні економіки кожної країни, а вибрані незалежні змінні: сума державних витрат у ВВП, тягар податків на економіку, рівень безробіття, ВВП на душу населення, ВВП і зростання робочої сили. Модель була випробувана на даних 162 країн у вибірці з 1994 по 2007 рр. і на цій основі розраховано рівень тіні економіки за певний період.

Відповідно до цієї моделі рівень світової тіньової економіки протягом останніх років зменшився з 34 до 31%, проте спостерігається суттєва регіональна відмінність у рівні тінізації економіки. Серед 25 найбагатших країн середній рівень тіньової економіки знизився з 17,7% до 16,6% з 1999 по 2007 рік. Водночас у перехідних країнах Східної Європи та колишнього Радянського Союзу частка знизилася з 36,9% до 32,6%. Серед 98 країн, що розвиваються, частка економічної тіні знизилася з 37,0% до 35,1%. Згідно з цим дослідженням, дані України є невтішними і перевершують результати всіх сусідніх країн. Тим більше, якщо тіньова економіка становила 52,7% у 1999 році і 46,8% у 2007 році,

це значно вище за Білорусі (43,3%), Польщі (26%), Російської Федерації (40,6%), Туреччини (29,1%), Словаччини (16,8%), Молдови (44,3%).

Враховуючи ці показники, слід зазначити, що високу економічну тінь не можна пояснити зовнішніми факторами чи складністю становлення ринкової економіки. За інших рівних умов тіньова економіка України має бути близькою до сусідніх країн. Тому від 6 до 30% ВВП є тіньовою складовою, яка повністю пов'язана з внутрішніми факторами української економіки. Очевидно, що ця величина має стати резервом економічного зростання при зміні оподаткування та бюрократичних «правил гри».

Для розрахунку додаткових можливих ресурсів бюджетів усіх рівнів податкове навантаження слід зберегти на рівні близько 22,7%. Таким чином, бюджет може залучити додатково від 1,4% до 6,8% ВВП без збільшення податкового навантаження. Іншими словами, якщо усунути відмінності в тіньовій економіці України, можна зменшити податкове навантаження на цю суму без втрати бюджету.

Для подальшого аналізу даних на основі World Bank national accounts data [54] та даних моделі оцінки тіньової економіки [52] ми зібрали інформацію про оподаткування, ВВП на душу населення, зростання ВВП та масштаби тіньової економіки в різних країнах. 2007 рік був обраний останнім перед світовою фінансовою кризою. Дані за 2009 рік існують лише в кількох країнах, що звужує рамки аналізу. Серед цих країн були відібрані лише ті країни, які мають інформацію по всіх 4 пунктах.

На основі наданих даних проаналізуємо взаємозв'язок між показниками розвитку світової економіки. Тіньова економіка є найвищою серед країн з рівнем податків від 12% до 20% ВВП. Проте говорити про пряму залежність між цими показниками недоречно, оскільки навіть у цій групі країн є країни з надзвичайно низьким рівнем тіньової економіки. У той же час високі податки (понад 25% ВВП) фактично забезпечують розмір тіньової економіки менше 33% ВВП. Цікавим прикладом є Лесото, де податкове навантаження становить 55% ВВП, а тіньова економіка – близько 29%.

Податкове навантаження в більшості розвинених країн перевищує 20% ВВП. У той же час значна кількість країн має податкове навантаження від 9% до 30%, але рівень їх доходів невисокий (менше 10 тис. доларів США).

Відсутня також істотна залежність між рівнем податкового навантаження в країні та економічним зростанням. Країни зі ставкою оподаткування від 20% до 40% ВВП зазвичай мають дещо вищі темпи зростання (5,5% проти 4,5%). Однак ця залежність не є чіткою. Рівень тіньової економіки має сильнішу кореляцію з рівнем ВВП на душу населення.

Більш багаті країни характеризуються значно нижчим ступенем економічної тіні. Якщо в групі країн із ВВП на душу населення до 10 000 доларів США лише 3 країни мають тіньовий рівень менше 20%, то для країни з доходом на душу населення 30 000 доларів США тіньову економіку має лише 2 країни в яких ставка більше 20%. Слід також зазначити, що тіньові показники нижче 10% можна знайти лише в багатих країнах.

Країни з низькою або високою економічною тінню можуть демонструвати високі темпи зростання. Проте слід зазначити, що в тіні надзвичайно високих рівнів (понад 60%) неможливо досягти хоча б 3% економічного зростання.

Факти підтверджують, що багаті країни можуть досягти зростання ВВП до 6%, але в середньому темпи їхнього зростання оцінюються в 3-4%. Бідні країни, як правило, досягають вищих темпів економічного зростання (5-8%), але не слід забувати, що в цьому випадку величезний розрив у доходах між країнами лише поглиблюватиметься.

Для України ситуація дещо відрізняється від світової практики. Зокрема, існує очевидна зворотна залежність між рівнем тіньової економіки та ВВП на душу населення в Україні з 1999 по 2007 рр.: чим нижчий рівень тіні, тим вищий рівень життя. Цю ситуацію найкраще ілюструє логарифмічний тренд:

$$y = -3,75\ln(x) + 76,29, R^2 = 0,97, \text{ де} \quad (1.1)$$

y – рівень тінізації економіки, %,

x – рівень ВВП на душу населення у дол. США.

Отже, зниження тінізації економіки на 1% сприяє зростанню у доходах на

одну особу приблизно на 82\$ США.

Залежність між рівнем тінізації економіки та рівнем податкового навантаження України з 1999 по 2007 рік представлено у вигляді:

$$y = -0,84x + 61,97, R^2 = 0,64, \text{ де} \quad (1.2)$$

y – рівень тінізації економіки, %,

x – рівень податкового навантаження.

Зокрема, на кожний 1% збільшення податкового навантаження на економіку тіньовий рівень знизиться на 0,85%.

Зв'язок між рівнем ВВП на душу населення в Україні та рівнем податкового навантаження з 1999 по 2008 рр. можна довести прямим зв'язком: чим вищий рівень податку, тим вищий рівень доходів. В економетриці це можна проілюструвати моделями:

$$y = 429,79x - 4735, R^2 = 0,72, \text{ де} \quad (1.3)$$

y – рівень ВВП на душу населення у дол. США;

x – рівень податкового тягаря, %.

Це означає, що на кожний 1% підвищення рівня податкового навантаження рівень ВВП на душу населення зросте майже на 430 доларів США. Очевидно, що така ситуація свідчить про серйозне ухилення від сплати податків і потребує рішучих дій з боку влади.

Підсумовуючи, можна сказати, що в Україні дуже високий рівень тіньової економіки, що гальмує розвиток країни. Дослідження показали, що економіка готова до підвищення рівня податкового навантаження, що за справедливого управління призведе до зростання ВВП на душу населення та податків. Порівняння з міжнародною практикою ситуація показує, що лише країни з високим рівнем доходу можуть гарантувати захист своєї економіки від високого рівня тінізації.

Не менше 6% ВВП України складає та тіньова частина, що пов'язана тільки з внутрішніми факторами функціонування економіки України. Зміна рівня податків та бюрократизації країни може надати можливість додатково додати до всіх рівнів бюджетів не менше 1,4% ВВП без збільшення податкового тягаря.

Висновки до розділу 1

У процесі дослідження теоретичної сутності тіньової економіки та її взаємозв'язку з оподаткуванням ми дійшли до таких найважливіших висновків:

1. Тіньова економіка – це система економічних відносин, що включає необлікову, нерегульовану та незаконну господарську діяльність. У кожній країні існує певна економічна діяльність, яка не відповідає встановленим і легалізованим нормам. У різних країнах її називають по-різному: «прихована», «неформальна», «незаконна», «вигадана», «підпільна». Своєчасне з'ясування причин тінізації економіки та швидке реагування контролюючих органів щодо ліквідації тіньової економіки не тільки сприятиме створенню достатнього ринкового середовища, розвитку державної економіки, легалізації капіталу, залучення іноземних інвестицій, процесу демократизації економіки та суспільства в загальному, а й відродженню і ефективному розвитку національної економіки та підприємництва.

2. В Україні дуже високий рівень тіньової економіки, що гальмує розвиток країни. Дослідження показали, що економіка готова до підвищення рівня податкового навантаження, що за справедливого управління призведе до зростання ВВП на душу населення та податків. Порівняння з міжнародною практикою ситуація показує, що лише країни з високим рівнем доходу можуть гарантувати захист своєї економіки від високого рівня тінізації.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

2.1. Аналіз тіньової економіки та її фіскальних наслідків

Функціонування тіньової економіки, з фіскальної точки зору, в країні є досить негативним явищем, оскільки доходи суб'єктів господарювання тіньового сектору не реєструються на загальнодержавному рівні, а значить не підлягають оподаткуванню. Суб'єкти господарювання ухиляються від сплати податків різними способами: використовуючи корупційні елементи в системі контролюючих органів, створюючи різноманітні фіктивні плани, в тому числі реєструючи бізнес в офшорних зонах та ін. Фіскальним наслідком такого ухилення є скорочення бюджетних надходжень на всіх рівнях, що в свою чергу негативно впливає на всю вітчизняну економіку. Тому приховування економічними суб'єктами своїх доходів шляхом ухилення від сплати податків матиме багато макроекономічних наслідків.

Несплачені податки економічними агентами будуть перетворені в тіньові інвестиційні фонди, що дозволить розширити масштаби економіки в тіні з тіньовою зайнятістю, тіньовим споживанням, тіньовою зарплатою, тіньовими оборотами товару, тіньовими доходами, тіньовим попитом і збільшенням розміру несплачених податків як фізичними, так і юридичними особами з вище перерахованими наслідками [34].

Тому суб'єкти господарювання приховують свої доходи шляхом ухилення від сплати податків, тимчасово підвищуючи добробут окремих груп населення, але економіка країни та більшість населення перебувають у збитковому стані. У довгостроковій перспективі у числі аутсайдерів можуть бути й ті, хто отримував вигоду від ухилення від сплати податків. Наслідки вищезгаданих великих обсягів

економіки в тіні спостерігаються і в Україні, що підтверджується значеннями макроекономічних показників, як показано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Макроекономічні показники України у 2012-2020 рр.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Тіньова економіка, % від ВВП	34	35	43	40	34	46	47	27	30
ВВП, млрд. грн.	1411	1455	1587	1980	2383	2982	3558	3974	4194
Податкові надходження млрд. грн.	270	267	290	437	546	689	793	677	670
Дефіцит (профіцит) Зведеного бюджету України, млрд. грн.	46	63	67	28	54	42	67	84	223
Індекс споживчих цін (інфляції), до попереднього року	1,006	0,997	1,121	1,487	1,141	1,145	1,111	1,083	1,025
Прямий державний борг, млрд. грн.	515	584	1100	1572	1929	2141	2168	1998	2551

Джерело [29].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, з 2012 по 2020 рік рівень тінізації економіки України в середньому став близьку 37% від ВВП, що призвело до значного скорочення загальної податкової бази, в результаті чого бюджет України кожного року недоотримував великі обсяги фінансових ресурсів. Ці дані показують, що легалізація щонайменше половини тіньових коштів дозволить легко заповнити дефіцит Зведеного бюджету і навіть збільшити видатки. У цьому випадку країні не потрібно брати прямі позики, що призведе до зменшення обсягу державного боргу України. Збалансований бюджет полегшить подолання внутрішньої економічної кризи та попередить розвиток галопуючої інфляції, яка існувала в останні кілька років.

Функціонування тіньової економіки стимулює спотворенню ключових макроекономічних показників та неправильному відтворенню показників в

офіційній статистиці, що призводить до зниження ефективності макроекономічного регулювання економіки та неефективності управлінських рішень як на рівні підприємств, так і на державному рівні. Відсутність реальних даних про структуру, розміри та динаміку розвитку тіньового сектору в загальній структурі економіки може спричинити до серйозних управлінських помилок. Тому у разі зростання тінізації економіки у більш швидкому темпі в порівнянні з офіційною й браком реальних даних статистики, це може призвести до того, що країна буде неправильно використовувати політику стримування, розширюючи пропозицію грошей і впливаючи на попит, у той час коли така поведінка є неприйнятною. Результатом такої національної політики стане розвиток економічного «перегріву» та процес інфляції [20].

У разі неправильного обліку тіньового сектору, державна політика зайнятості може постраждати, тому що люди, зайняті в тіньовій економіці, вважаються безробітними в легальному секторі, тому відображений у статистиці рівень безробіття є вищим за фактичну ситуацію. Це те саме, що і попередній випадок, що призведе до неправильної експансіоністської фіскальної політики країни, що в даному випадку є недоречним, оскільки в кінцевому підсумку може призвести до дефіциту робочої сили та розвитку інфляційного процесу [20].

Відсутність інформації про занижені ціни на послуги та товари, що надає неформальна економіка, може призвести до завищення темпу інфляції. Помилки можуть виникати в ході розробки економічного курсу можливі й по інших причинах, пов'язаних помилковою оцінкою тіньового сектору: неконтрольований рух капіталів і товарів через кордон спотворює фактичний платіжний баланс та ігнорує офіційну статистику виготовлених в тіньовому секторі товарів і послуг, приводить до зменшення фактичного рівня ВВП держави, що в свою чергу веде до збільшення податкового тягара на платників податків в реальному секторі [20].

Функціонування великої кількості економічної діяльності в тіні призводить до деформації структури економіки. По-перше, це сприяє зростанню інвестиційного ризику, тому знижується загальний рівень інвестиційної

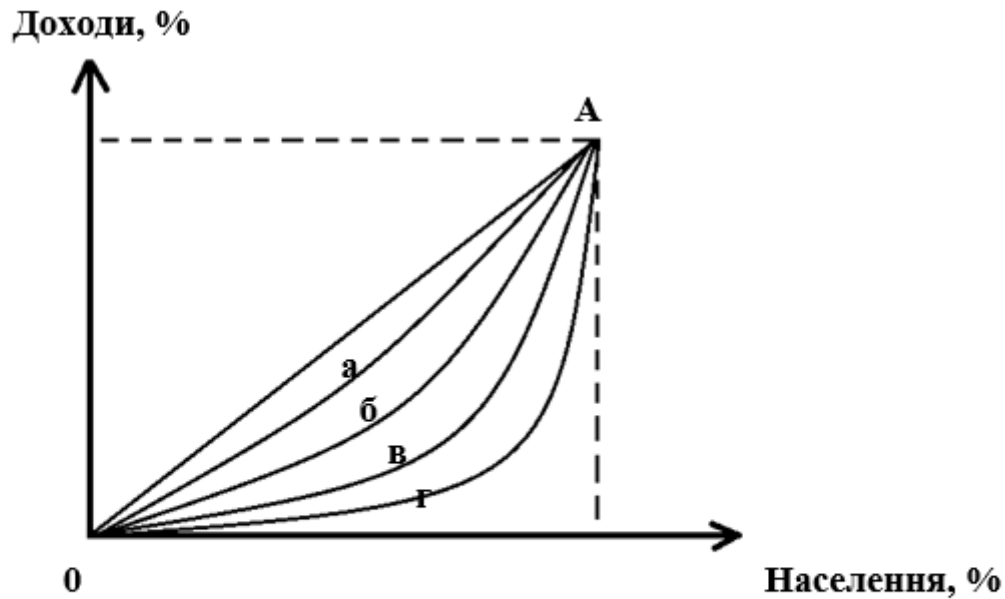
активності і в галузях інвестиційного комплексу також відбувається зниження. Відсутність інвестиційних коштів призводить до сповільнення інноваційної діяльності підприємств та інноваційного розвитку економіки. Тому для країн з великим рівнем тіньової економіки типово орієнтуватися на експорт сировини, а також через нелегальний вивіз за кордон стратегічно важливої сировини.

Слід також зазначити, що діяльність в тіні переважно сконцентрована у сферах торгівельно-посередницької та фінансово-спекулятивної економіки через їх високу прибутковість, швидку окупність інвестицій та наявну велику кількість схем і методів ухилення від сплати податків. Тіньова економіка гальмувала розвиток реального виробництва, стимулюючи розвиток вищезгаданих галузей.

Вплив тінізації економіки на конкуренцію полягає в тому, що компанії, що працюють у тіні завдають шкоди відносно ефективнішим компаніям в офіційній економіці, зменшуючи тим самим загальний рівень виробництва в країні, а також рівень якості наданих послуг та вироблених товарів.

Наявність значних масштабів економіки в тіні призвело до викривлення структури споживання, оскільки відбувається заохочення тих галузей, які обслуговують населення з надприбутками, одержаними в секторі тіньової економіки. Зміна структури попиту спричиняє зміни в галузевій структурі економіки, зокрема, в країні встановлюється високий рівень попиту на предмети розкоші й додаткового поштовху одержує надання послуг і виготовлення товарів, котрі забезпечують деструктивні потреби.

Необхідно також підкреслити негативні соціальні наслідки тінізації економіки, зокрема розшарування населення по рівню доходів (рис. 2.1).

- а – рівень доходів при соціально-орієнтованій політиці держави;
- б – рівень доходів з урахуванням отриманих населенням трансфертів;
- в – рівень доходів після сплати податків;
- г – рівень доходів до сплати податків;

Рис. 2.1. Вплив перерозподілу ВВП на криву Лоренца [33].

Відповідний малюнок показує, як міняється крива Лоренца під впливом перерозподілу валового національного доходу країни. Варто вказати, що крива «г», що показує рівень доходів до оподаткування, має найбільше відхилення від прямої 0А, що свідчить на значну соціальну нерівність населення держави, тоді як крива «а», відображає стан доходів при соціально-орієнтованій політиці країни, є найбільш близькою до 0А, що показує те, що рівень соціального забезпечення всіх груп є дуже високим. За рахунок податків країна витягує частину доходів економічних суб'єктів, а потім переформовує їх працівникам державних установ та іншим особам у вигляді заробітних плат та соціальних виплат.

Отже, дякуючи сплаті податків держава може перетворювати криву «г» в криві «а», «б» або «в», це залежить від ефективності виконання покладених завдань на неї. Однак за наявності великої тінізації економіки, країна втрачає цю можливість, оскільки уникаючи від сплати податків, економічні суб'єкти залишають несплачені податки у власному користуванні, тим самим

позбавляють державу змоги ефективно виконувати свої функції перерозподілу, що в свою чергу призводить до чималого соціального розшарування за доходами. Простіше кажучи, з наявністю великої кількості тіньової економіки в державі, втрачається можливість країни перетворювати криву «г» в криві «а», «б» або «в» та виникає така ситуація, котру кожен з нас може бачити на території України, коли незначна частка населення отримує надприбутки, а інші, в результаті, – низькі зарплати, незначне соціальне забезпечення, а також недостатнє фінансування тих галузей, які напряду залежать від фінансування бюджету (наука, охорона здоров'я, освіта та ін.).

Тіньова економіка, на яку припадає 30% ВВП (дані Міністерства економічного розвитку) в основному зосереджена у великих компаніях, які домінують в економіці країни і працюють нелегально через неформальні контакти з владою. Цей критерій пояснює схожість між Україною та іншими країнами СНД, а також відмінність між тіньовою економікою України та іншими країнами світу, в яких тіньова економіка представлена малим бізнесом.

За даними Інституту соціального економічного переходу та CASE-Україна на початок 2019 року на основі втрат бюджету ми сформували перелік можливих методів ухилення від сплати податків (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Втрати бюджету через ухилення від податків

Шляхи ухилення від податків	Обсяг, млн грн	Втрати бюджету, млн грн
«Сірий імпорт», контрабанда	209–311	63–93
Офшорні схеми	120–200	22–36
Зарплати в «конвертах»	50–200	25–74
Тіньова оренда сільськогосподарських земель	19–69	6–22
Конвертаційні центри	40–60	12–18
Контрафакт	35–55	10–12
«Скрутки» (маніпуляції з ПДВ)	42–54	7–9
Оформлення штатного працівника підприємцем	19–16	4–7
Заниження оборотів ФОП	30–90	2–2,5

Джерело [36].

Іншими словами, державний бюджет недофінансується переважно за рахунок митних корупційних схем, виплати зарплати в конвертах та виведення прибутків за кордон. Обсяг схем тінізації оцінюється у 550–1050 млрд грн., а з національного бюджету втрачається від 150–275 млрд грн.

Основною складовою тіньової економіки є ухилення від сплати податків, тобто: приховування доходів від підприємницької діяльності; приховування фактичної кількості працівників, приховування фактично виплаченої заробітної плати або заробітної плати «в конверті».

Найбільшу частку тіньової економіки у 2017-2018 роках становили приховані доходи від бізнесу, але слід зазначити, що їх частка знизилася з 60,2% у 2017 році до 56,7% у 2018 році. Далі за величиною частина по тінізації економіки – це приховування числа працівників, за 2017 і 2018 рр. їх частка майже немає змін. Третя складова – прихована заробітна плата, яка є найменшою в тіньовій економіці, але порівняно з першими двома її частка дещо зросла з 18,3% у 2017 році, 21,4% з 2017 по 2018 роки.

Отже, через високу частку тіньової економіки державний бюджет втратив мільярди доларів, навіть перевищивши дохідну частину державного бюджету. Тому ми вважаємо, що для досягнення завдань дослідження необхідно додатково вимірювати податкові витрати, які можуть виникнути в результаті функціонування та розвитку тіньової економіки.

Тому спочатку визначаємо податкову ставку – індекс, який відображає перерозподіл частки ВВП центральних фондів із використанням податкових активів [8], розрахований за формулою, і показує реальний стан фінансового тягаря даної країни:

$$ПК = \frac{ПН+Д}{ВВП_{под}} \quad 2.1$$

де ПК – податковий коефіцієнт,

ПН – податкові надходження,

Д – дохід від виплат до фондів обов'язкового державного страхування, млн грн.,

ВВП_{под} – офіційно оподаткований ВВП, млн грн.

Податковий коефіцієнт буде використовуватися для розрахунку національних податкових втрат, у тому числі збитків зі зведеного бюджету та фондів загальнообов'язкового соціального страхування:

$$СП = \frac{ВВП * ТЕ}{100} * ПК \quad 2.2$$

де СП – податкові втрати,

ТЕ – тіньова економіка.

Розрахунок податкового коефіцієнта показує, що середня податкова втрата від функціонування тіньової економіки України за період 2010-2018 рр. становить близько 22,6% офіційного ВВП (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розрахунок податкового коефіцієнта та його складників за 2010–2018 рр.

Рік	Номінальний ВВП, млн грн	ВВП, що підлягає оподаткуванню, млн грн	Податкові надходження від консолідованого бюджету, млн грн	Надходження від платежів у фонди обов'язкового соц. страхування, млн грн	Податковий коефіцієнт
2010	1079346	874270	236901	134259	0,425
2011	1299991	1037393	323991	152242	0,459
2012	1404669	1123735,2	347986	178700	0,469
2013	1465198	1157506,42	341165	188600	0,458
2014	1586915	1190186,25	355428	181128	0,451
2015	1988544	1630606,08	507636	185790	0,425
2016	2383182	1882713,78	650782	131827	0,416
2017	2982900	2386320	828159	141072	0,406
2018	3351640	2748344,8	985323	150965	0,413

Джерело: розроблено на основі [26; 28]

Розрахунок податкових втрат держави наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Розрахунок податкових витрат держави за 2010–2018 рр.

Рік	Номінальний ВВП, млн грн	Рівень тіньової економіки, % від ВВП	Податковий коефіцієнт	Податкові втрати консолідованого бюджету, млн грн	Податкові витрати консолідованого бюджету, % від ВВП.	Втрати держ. соц., млн грн.	Втрати держ. соц. страх., % до ВВП	Сумарні податкові втрати, % від ВВП
2010	1 079 346	38	0,425	174314,4	16,2	62 986	5,8	22,0
2011	1 299 991	34	0,459	202876,6	15,6	64 865	5	20,6

2012	1 404 669	34	0,469	223988,5	15,9	75 570	5,38	21,3
2013	1 465 198	35	0,458	234871,2	16,0	81 393	5,56	21,6
2014	1 586 915	43	0,451	307750,4	19,4	95 800	6,04	25,4
2015	1 988 544	40	0,425	338052,5	17,0	91 748	4,61	21,6
2016	2 383 182	35	0,416	346991,3	14,6	55 063	2,31	16,9
2017	2 982 900	32	0,406	387538,4	13,0	98 224	3,29	16,3
2018	3 351 640	30	0,413	415268,2	12,4	105 158	3,14	15,5

Джерело: розроблено на основі [26; 28]

Тобто дані свідчать, що до зведеного бюджету України в середньому надійшло 18,3% ВВП, або приблизно 380 млрд грн, за минулі 7 років у середньому менше податків, а державний фонд соціального страхування, у свою чергу, втратив можливість отримувати додаткових фінансових ресурсів 4,4% ВВП, приблизно 86 млрд. грн. в середньому з 2010 по 2018 роки.

Таким чином, можна сказати, що високий рівень тіньової економіки та великі податкові втрати через її функціонування призвели до зниження фіскальних можливостей країни та спричинили дефіцит бюджету, характерний для України. Наприклад, якщо ми візьмемо рівень ВВП 2018 року на рівні 3351,64 млрд грн, то ми повинні заповнити дефіцит у 119,022 млрд грн. Цього можна досягти шляхом зменшення економічної тіні на 11,8% до 18,2% ВВП, що дозволить вивільнити країну з тіні підприємств і підприємців, які ухиляються від сплати податків шляхом підпільних операцій, тим самим вивільнивши додаткові фінансові ресурси.

Таким чином, тіньова економіка в країні цілковито деформує систему державних фінансів України, гальмуючи її розвиток та ускладнюючи виконання державою своїх фінансових обов'язків перед суспільством. Централізовані фонди грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування, щороку в середньому недоотримують податкових надходжень у розмірі 18,3% ВВП, з яких втрати бюджетів різних рівнів становлять 11,2% ВВП. Після різкої зміни економічної кон'юнктури у 2014 р. бюджетне податкове навантаження має тенденцію до зростання, що є наслідком потреби уряду у додаткових фінансових ресурсах.

Ми вважаємо, що нинішня податкова система України має багато недоліків, і платники податків використовують ці недоліки, щоб уникнути

сплати податків.

Тому поміж практичних заходів, спрямованих на скорочення тінізації сектору, що використовували інші країни і могли б бути використані в нашій державі, можна підкреслити наприклад:

- посилити вимоги щодо порядку оподаткування для галузей із великим рівнем тіньової економіки (Канада, США, Великобританія, Швеція);
- публічно оголошувати імена основних боржників по несплаті податків, політика naming and shaming (Великобританія);
- розробка індикаторів для галузей, які показують взаємозв'язок між витратами і випуском (Австралія);
- обов'язкове використання реєстру працівників, обов'язкове введення особистих даних працівників, робочого часу, виду діяльності і назви організації (Швеція);
- певні штрафи для платників податків, яких раніше звинувачували в ухиленні від оподаткування (Великобританія).

Проблема тіньової економіки є глобальною, але серед європейських країн Україна займає лідируючі позиції, тому ми вважаємо, що відновлення державної економіки можливе лише якщо вона вийде з тіні, що має бути ключовим пріоритетом в державній політиці.

2.2. Оцінка діяльності контролюючих органів щодо протидії тіньовій економіці у фіскальній сфері

Тінізація фінансових потоків є складним і багатогранним явищем, у зв'язку з цим боротьба з ним повинна здійснюватись комплексно. Завдяки координації законодавчих органів, державних служб, громадськості (ЗМІ, громадські організації тощо) та ефективній нормативно-правовій базі можна ефективно боротися з тінізацією. Провідна роль у ліквідації фінансових тіньових потоків належить державним службам. Вони відповідають за моніторинг ситуації,

зв'язаної з тіньовою економікою, генерують фінансову політику, спрямовану на ліквідацію тіньової економіки, формують та впроваджують методи та механізми ліквідації тіньової економіки, приймають закони.

В Україні питання підвищення ефективності адміністративної структури досі недостатньо вивчене. Глибокі дослідження в цій галузі провів заслужений український економіст В. Піхоцький [31], який досліджував питання вдосконалення державного фінансового контролю для покращення ефективності накопичення коштів у Державний бюджет. Практика показує, що з огляду на зміни в економічній та політичній ситуації держави за останні роки, ці рекомендації потребують покращення. З метою оцінки ефективності роботи адміністративних структур у ліквідації тіньових фінансових потоків капіталу ми з'ясували, які державні органи в Україні відповідають за управління боротьбою з тіньовою економікою (табл. 2.5)

Таблиця 2.5

Державні органи, що адмініструють детінізацію економіки в Україні

Державний орган	Повноваження
Національний банк України	Запобігти незаконній або тіньовій поведінці в банківській сфері.
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Розраховувати фінансові показники, формулювати норми та нормативи, забезпечувати впровадження механізмів протидії відмиванню «брудних грошей».
Міністерство фінансів України	Виконання функції головного контролюючого органу і координатора з питань, пов'язаних з національною фінансовою політикою країни та ліквідацією тіньової економіки.
Державна фінансова інспекція	Здійснює незалежний національний фінансовий контроль за тіньовою діяльністю та забезпечує реалізацію національної політики у сфері національного фінансового контролю за економічними злочинами.
Державна служба фінансового моніторингу	Контролювати виконання законів, розпоряджень, постанов, наказів тощо, щодо ліквідації тіньової економіки.
Державна податкова служба	Контролювати та ліквідувати тіньову діяльність у сфері сплати податків та митних процедур.
Національне антикорупційне бюро	Моніторинг та боротьба з корупцією.
Верховна рада України	Формування норм та стандартів, прийняття законів для ліквідації тіньової діяльності та протидії корупційним діянням.
Кабінет Міністрів України	Формування норм та стандартів для ліквідації тіньової діяльності.

Джерело: [складено автором].

Високий рівень тінізації економіки в Україні свідчить про недосконалість діяльності державних органів щодо ліквідації тіньової економіки в Україні.

Державна фіскальна служба України також має в своїй діяльності недоліки. На сектор оподаткування припадає ключова частка тіньових коштів. У цьому можна переконатися, аналізуючи основні показники, які використовуються для розрахунку рівня тінізації економіки. Існує також багато схем, пов'язаних із отриманням тіньового капіталу шляхом махінацій, пов'язаних з поверненням ПДВ [18]. Митні служби покликані боротися з тіньовою економікою, але часто стають центром тіньових планів у сфері митного оформлення товарів чи міграції громадян. Доказом цього є порушення та хабарництво під час розмитнення автомобілів [16], а також існування — тіньового відділення Київської регіональної митниці, до роботи якого був причетний А. Пшонка під керівництвом уряду Віктора Януковича. Цей офіс накопичував доходи конвертаційних центрів, «відкати» з тендерів, від корупційних програм на митниці та у податковій інспекції, «данину» від приватних підприємців. При не сплаті цих «внесків» навіть фабрикували кримінальні справи [41]. При перетині митного кордону, також був визначений тіньовий план відшкодування ПДВ, при якому до бюджету не доходило мільйони гривень [19]. Тому Державна фіскальна служба України недостатньо ефективно здійснює ліквідацію тіньової діяльності.

Діяльність Антимонопольного комітету України є також не ефективною, він здійснює малоефективний контроль за українською економікою. Інколи проводились аукціони майна, в яких брали участь лише 2 учасника і порушення, пов'язані з тендерами [38] та ін. Санкції за невиконання вимог АМКУ є недостатньо суворими, а підприємствам і організаціям часто вигідніше ігнорувати інструкції та розпорядження АМКУ та сплачувати штрафи.

Рівень тінізації економіки України росте, створюються нові корупційні і тіньові схеми навіть в державних органах, які повинні боротися з ними. У зв'язку з цим можна констатувати, що Міністерство внутрішніх справ і Служба безпеки України не достатньо ефективно виконують свої обов'язки.

Розглянемо детальніше показники ефективності діяльності податкових органів в контексті боротьби з тіньовою економікою.

Із 14,6 млн од. поданої у 2019 році та січні-квітні 2020 року платниками податків звітності, податковими органами проведено 11,8 млн камеральних перевірок, або 80,8 відс. загальної кількості звітності. Це не узгоджується з вимогами абзацу другого статті 76 Податкового кодексу: камеральній перевірці підлягає вся податкова звітність суцільним порядком. При цьому протягом періоду, що досліджувався, зменшувалась кількість проведених камеральних перевірок податкової звітності (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Аналіз результатів камеральних перевірок податкової звітності [13].

Показник	2018	2019	Січень-квітень 2020	Разом 2019, січень-квітень 2020
Кількість поданої звітності, од.	11174808	11282541	3320898	14603439
Кількість проведених перевірок, од.	9526434	9245433	2525255	11770688
Рівень забезпечення проведення перевірок, %	85,2	81,9	76,0	80,8
Кількість прийнятих ППР од.	275301	299621	118620	418241
Всього донараховано податкових зобов'язань, млн грн. у тому числі:				
основний платіж	1148,2	1105,8	759,5	1865,3
фінансові санкції	6160,2	5129,3	1828,6	6957,9
Узгоджено зобов'язань, млн грн	3394,3	2116,2	1036,0	3152,1
Рівень узгодження, %	46,44	33,94	40,03	35,73
Сплачено, млн грн	912,5	947,8	212,2	1160,0
Рівень сплати, % узгоджених сум	26,9	44,8	20,5	36,8
Рівень сплати, % донарахованих сум	12,5	15,2	8,2	13,1
Неузгоджені суми, млн грн. у тому числі:				
адміністративне оскарження	327,0	1036,4	569,4	1605,7
судове оскарження	1458,8	2811,9	692,4	3504,3
Рівень неузгодження, %	24,4	61,8	57,2	60,4

За результатами проведених протягом періоду, що досліджувався, податковими органами камеральних перевірок донараховано 8 823,2 млн грн податкових зобов'язань, з яких узгоджені суми становили 35,7% донарахованих. При цьому у 2019 році порівняно з 2018 роком загальна сума донарахувань

зменшилася на 14,7%, а узгоджених – на 37,7%. Разом з тим у 2019 році збільшився рівень сплати донарахованих та узгоджених сум податкових зобов'язань, що не спостерігалось у січні–квітні 2020 року.

Водночас встановлено розбіжність в 339,5 млн грн між загальною сумою донарахованих податкових зобов'язань (8 823,2 млн грн) і сумою узгоджених та неузгоджених зобов'язань ($5\,331,6 + 3\,152,1 = 8\,483,7$ млн гривень). За поясненнями ДПС, такі розбіжності в показниках обумовлені неотриманням платниками податків ППР через неузгодження зобов'язань та оскарження ними грошових зобов'язань, визначених контролюючим органом у ППР, в адміністративному або судовому порядку.

Зокрема, аудитом у ГУ ДПС у Вінницькій області встановлено, що за результатами камеральних перевірок декларацій та уточнюючих розрахунків з ПДВ за 2019 рік та січень–квітень 2020 року складено 140 актів, при цьому ППР щодо застосування штрафних санкцій станом на 01.05.2020 прийнято за 68-ми актами, чим порушено вимоги пункту 86.8 статті 86 Податкового кодексу щодо строків прийняття керівником контролюючого органу ППР.

Територіальними органами ДФС і ДПС під час контролю за своєчасністю подання податкових декларацій (розрахунків) за результатами 223,1 тис. камеральних перевірок до 125,7 тис. платників податків у 2019 році і 59,4 тис. – у січні–квітні 2020 року застосовано штрафів за порушення норм статті 120 Податкового кодексу на суму 448,7 млн гривень. При цьому у 2019 році штрафів до платників податків застосовано в 3,5 раза більше, ніж в 2018 році. Відповідні показники січня–квітня 2020 року говорять про подальше збільшення як загальної суми застосованих штрафів, так і кількості платників податків, до яких вони застосовані. Протягом періоду, що досліджувався, платниками податків узгоджено 92,7% застосованих штрафів (табл. 2.7).

Динаміка встановлених податковими органами порушень за неподання або несвоєчасне подання податкової звітності або невиконання вимог щодо внесення змін до податкової звітності [13]

Період	Кількість перевірок, за результатами яких встановлено порушення, од.	Кількість платників податків, до яких застосовано штрафів, од.	Результати таких перевірок, тис. грн	
			застосовано штрафів, всього	узгоджено штрафів
2018	111 532	89 616	94 637	80 086
2019	155 354	125 650	330 505	315 913
Приріст, %	139,3	140,2	в 3,5 раза	в 3,9 раза
Січень-квітень 2020	67 775	59 357	118 255	100 106
Разом 2019 і січень-квітень 2020	223 129	185 007	448 760	416019

За результатами 181,4 тис. проведених територіальними органами ДФС і ДПС камеральних перевірок щодо дотримання платниками податків порядку реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних до 93,4 тис. платників податків у 2019 році і до 46,4 тис. – у січні–квітні 2020 року застосовано штрафних санкцій за порушення норм статті 120.1 Податкового кодексу в загальній сумі 4 711,8 млн гривень. При цьому у 2019 році штрафів до платників податків застосовано в 22,7 рази більше, ніж в 2018 році. Збільшувалися штрафи і у січні–квітні 2020 року. Протягом періоду, що досліджувався, платниками податків узгоджено 92,6% застосованих штрафів.

За інформацією ДПС, при формуванні планів-графіків планових документальних перевірок на 2019 рік і січень–квітень 2020 року в розрахунку критеріїв ризиків було задіяно майже 170 тис. платників податків–юридичних осіб і 1,8 млн фізичних осіб, які мали обсяги постачання або дохід понад 1 млн грн в розрахунку на звітний рік, фінансові установи, постійні представництва та представництва нерезидентів, а також 3,3 тис. ФОПів. При цьому до плану-графіка перевірок на 2020 рік в основному включено платників податків реального сектору економіки в таких галузях, як оптова та роздрібна торгівля, переробна промисловість, постачання електроенергії, сільське господарство,

газу, пари та кондиційованого повітря.

Разом з тим відповідальність за повноту охоплення перевітками філій та структурних підрозділів платника податків покладалася на територіальний орган ДФС і ДПС за основним місцем обліку платника податків.

ДФС і ДПС не забезпечено виконання планів-графіків проведення документальних планових перевірок юридичних осіб на 2019 рік і січень–квітень 2020 року.

Варто зазначити, що за січень–квітень 2020 року річний план документальних планових перевірок виконано на 21,8% у зв'язку із заборонаю таких перевірок з березня 2020 року внаслідок введення карантину, запровадженого через поширення COVID-19.

Всього протягом 2019 року і січня–квітня 2020 року органами ДФС і ДПС проведено 50,7 тис. документальних (планових і позапланових) перевірок платників податків–юридичних та фізичних осіб, з них 8,3 тис. планових (5,9 тис. перевірок юридичних осіб і 2,4 тис. – фізичних осіб) (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Аналіз результатів перевірок платників податків-юридичних та фізичних осіб, проведених підрозділами аудиту територіальних органів ДФС і ДПС

[13].

Показники	2018	2019		Січень-квітень 2020	Всього за 2019 і січень-квітень 2020	
		Всього	в т. ч. січень-квітень			
Планові перевірки	Заплановано перевірок	8059	7197	х	6094	13291
	Проведено перевірок	7821	6632	2182	1681	8313
	Безрезультативні перевірки	366	226	73	25	251
	Донараховано, млн грн	21178,1	24644,8	5932,3	6144,5	30789,3
	Узгоджено, млн грн	4214,9	5256,3	3044,9	3597,7	8854,0
	Рівень узгодження, %	19,9	21,3	51,3	58,6	28,8
	Сплачено до бюджету: млн грн	1804,1	2141,5	661,9	653,8	2795,3

	Рівень сплати, % узгоджених сум	42,8	40,7	22,0	18,2	31,6
	Рівень сплати, % донарахованих сум	8,5	8,7	11,2	10,6	9,1
Позапланові перевірки	Проведено перевірок	43563	33171	11203	9227	42398
	Безрезультативні перевірки	19679	12794	3993	3208	16002
	Донараховано, млн грн	16866,1	17072,2	7120,5	4977,1	22049,3
	Узгоджено, млн грн	10446,6	9435,9	2799,7	703,1	10139,0
	Рівень узгодження, %	61,9	55,3	39,3	14,1	46,0
	Сплачено до бюджету: млн грн	1411,3	1317,7	368,8	310,8	1628,5
	Рівень сплати, % узгоджених сум	13,5	14,2	13,2	44,2	16,3
	Рівень сплати, % донарахованих сум	8,4	7,7	5,2	6,2	7,4
Разом	Проведено перевірок	51384	39803	13385	10908	50711
	Безрезультативні перевірки	20045	13020	4066	3233	16253
	Донараховано, млн грн	38044,2	41717,0	13052,8	11121,6	52838,6
	Узгоджено, млн грн	14661,5	14692,2	5844,6	4300,9	18993,1
	Рівень узгодження, %	38,5	35,2	44,8	38,7	36,0
	Сплачено до бюджету млн грн	3215,4	3459,2	1030,6	964,6	4423,8
	Рівень сплати, % узгоджених сум	21,9	23,5	17,6	22,4	23,3
	Рівень сплати, % донарахованих сум	8,5	8,3	7,9	8,7	8,4

За результатами цих перевірок протягом періоду, що досліджувався, органами ДФС і ДПС донараховано всього 52,8 млрд грн грошових зобов'язань, з них 30,8 млрд грн, або 58,3 відс., за плановими перевітками. Узгоджено платниками податків у цей період 19,0 млрд грн, або 36 відс. донарахованих сум, з них 8,9 млрд грн, або 46,8 відс., за плановими перевітками. При цьому рівень узгодження за плановими перевітками становив 28,2 відс., що в 1,6 раза нижче, ніж за позаплановими (45,3 відсотка). Сплачено до бюджету всього 4,4 млрд грн, що становило 8,4 відс. донарахованих сум (2,8 млрд грн, або 9,1 відс., донарахованих сум за плановими перевітками, 1,6 млрд грн, або 7,4 відс., за позаплановими).

За даними ДПС, за 2019 рік і січень–квітень 2020 року із загальної кількості проведених документальних (планових і позапланових) перевірок юридичних і

фізичних осіб (50,7 тис.) не результатними виявилось 16,3 тис., або 32,2% проведених документальних перевірок, у тому числі – 251 планова перевірка юридичних осіб, або 3% запланованих.

Отже, протягом періоду, що досліджувався, 64% донарахованих органами ДФС і ДПС за результатами документальних перевірок грошових зобов'язань оскаржувались платниками податків в адміністративному та судовому порядку, при цьому до бюджету було сплачено лише 23% узгоджених сум грошових зобов'язань, як наслідок, до бюджету не надійшло 14,6 млрд гривень.

У 2020 році у зв'язку з введенням у дію нових організаційних структур територіальних органів ДПС та перерозподілу функціональних повноважень контрольно-перевірочна робота юридичних та фізичних осіб зосередилась у підрозділах податкового аудиту.

Крім цього, з 18 березня 2020 року і до кінця року тривав законодавчо встановлений мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок, крім фактичних перевірок у частині обігу підакцизної групи товарів, документальних перевірок з питань декларування ПДВ, припинення (ліквідації) суб'єктів господарювання та на звернення платників податків.

Такі обмеження значно вплинули на баланс як кількості контрольно-перевірочних заходів, так і донарахованих та узгоджених сум грошових зобов'язань.

У 2020 році щодо юридичних та фізичних осіб проведено 1940 планових перевірок, що менше ніж у 2019 році майже у 3,5 рази (6632), та 23885 позапланових документальних перевірок, що на 28 відс. менше за рівень минулого року (33171). Фактичних перевірок проведено 16565, що майже дорівнює показнику минулого року (16373). Також проведено 2206 зустрічних звірок (рис. 2.2).

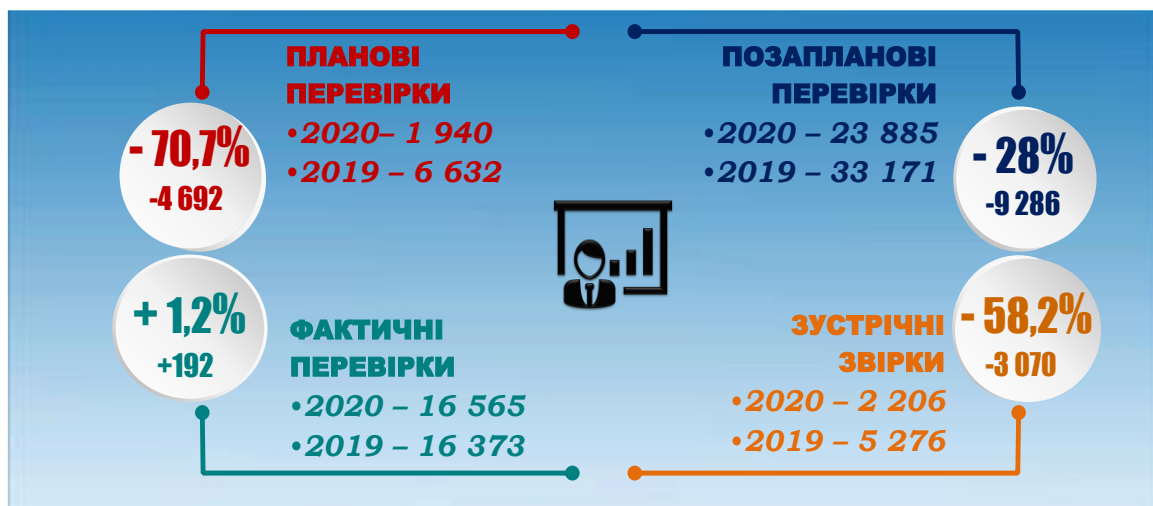

Рис. 2.2. Динаміка контрольно-перевічних заходів, проведених Державною податковою службою України у 2019-2020 рр. [13].

Тобто через скорочення кількості контрольних заходів внаслідок запровадження мораторію на перевірки навантаження платників податків перевірки та звірки зменшилося.

Знизилися також донарахування: якщо у 2019 році за усіма перевірки було донараховано 49 621,9 млн грн, то за 2020 рік – 17 778,4 млн грн, тобто менше на 31 843,5 млн грн, або на 64,2 відсотка (рис. 2.3).

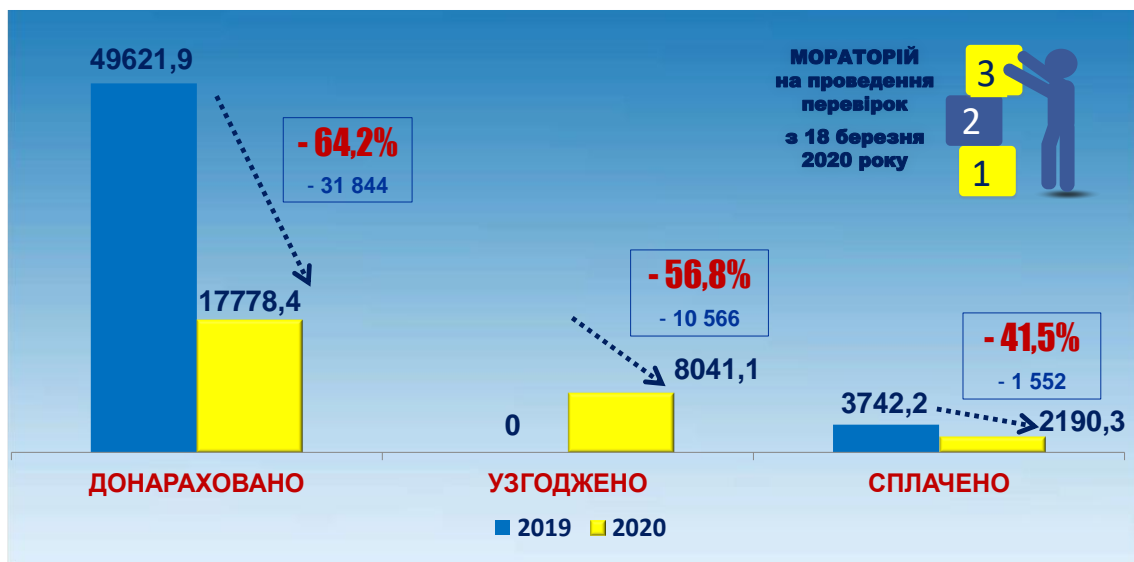

Рис. 2.3. Динаміка результатів контрольно-перевірочної роботи, проведеної Державною податковою службою України у 2019-2020 рр. [13].

Узгоджено 8 041,1 млн грн – 45,2 відс. донарахованих сум (за плановими

перевірками – 33,6 відс., позаплановими – 60,7 відс., фактичними – 44,5 відсотка) (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Рівень узгодження та сплати донарахувань, проведених Державною податковою службою України у 2020 р. [13].

Надійшло до бюджету 2 019,3 млн грн, рівень стягнення узгоджених донарахувань становить 27,2 відсотка.

У 2020 році охоплено документальними перевірками:

- 8,7 тис. юридичних осіб, що становить 0,7% від кількості платників (1 230,5 тис.), що знаходяться на обліку та повинні сплачувати податки, у т. ч.:
 - 73 суб'єкти великого підприємництва (15% від тих, що на обліку);
 - 2,1 тис. суб'єктів середнього підприємництва (2 відс.);
 - 6,5 тис. суб'єктів малого підприємництва (0,6 відсотка);
 - 13,6 тис. фізичних (самозайнятих) осіб, що також становить 0,7% від кількості платників (1 914,1 тис.), які перебувають на обліку у контролюючих органах ДПС, у т. ч.:
 - 104 суб'єкти середнього підприємництва (0,5% облікованих);
 - 13,5 тис. суб'єктів малого підприємництва (0,7 відсотка).

Розрахункові втрати бюджету по перевірених платниках податків 20,2 млрд грн: з податку на прибуток – 4 млрд грн, з ПДВ – 16,2 млрд гривень.

Підтвердженням достатньо високої ефективності контрольно-перевірочної

роботи минулого року є встановлення порушень за матеріалами 30,9 тис. перевірок, що становить майже 73% від загальної кількості проведених (42,4 тис.):

– за плановими – 1,90 тис. (98%) фактів порушень при 1,94 тис. проведених перевірок;

– за позаплановими – 12,7 тис. (53 відс.) при 23,9 тис. проведених,

– за фактичними – 16,3 тис. (98 відс.) при 16,6 тис. завершених перевірок

(рис. 2.5).

Рис. 2.5. Ефективність податкового аудиту у 2020 р. [13].

Слід зазначити, що 98% фактів виходу на планові та фактичні перевірки підтверджені доплатою. Позапланові перевірки мають дещо нижчий результат – 53% через велику кількість перевірок, пов'язаних з ліквідацією суб'єктів господарювання (з 01.08.2020 поновлено ліцензію на експлуатацію).

Вклад підрозділів аудиту із забезпечення надходжень до бюджету вимірюється не тільки доплатами. Сприяли додатковим надходженням до бюджету також зменшення:

– від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток на суму 13 149 млн грн, що упередило несплату податку у майбутньому на 2 367 млн грн;

– залишків від'ємного значення ПДВ, який після бюджетного

відшкодування включається до складу податкового кредиту наступного періоду на 2 416 млн грн;

– заявлених до відшкодування сум ПДВ на 716 млн гривень.

Аналіз показує, що більшість показників контрольної-перевірочної роботи у 2020 р. є нижчими ніж у 2019 р. контролюючі органи пояснюють це мораторіями на проведення контрольних заходів, впроваджених як наслідок пандемії. Однак, такі показники свідчать про низький рівень боротьби фіскальних органів із тінізацією економіки.

Висновки до розділу 2.

У процесі дослідження сучасних тенденцій впливу тіньової економіки на формування доходів бюджету та функціонування платників податків ми дійшли до таких найважливіших висновків:

1. Тіньова економіка в країні цілковито деформує систему державних фінансів України, гальмуючи її розвиток та ускладнюючи виконання державою своїх фінансових обов'язків перед суспільством. Централізовані фонди грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування, щороку в середньому недоотримують податкових надходжень у розмірі 18,3% ВВП, з яких втрати бюджетів різних рівнів становлять 11,2% ВВП. Після різкої зміни економічної кон'юнктури у 2014 р. бюджетне податкове навантаження має тенденцію до зростання, що є наслідком потреби уряду у додаткових фінансових ресурсах.

2. За результатами проведених протягом періоду, що досліджувався, податковими органами камеральних перевірок донараховано 8 823,2 млн грн податкових зобов'язань, з яких узгоджені суми становили 35,7% донарахованих. При цьому у 2019 році порівняно з 2018 роком загальна сума донарахувань зменшилася на 14,7%, а узгоджених – на 37,7%. Разом з тим у 2019 році збільшився рівень сплати донарахованих та узгоджених сум податкових зобов'язань, що не спостерігалось у січні–квітні 2020 року.

За результатами проведення планових та позапланових перевірок протягом

періоду, що досліджувався, органами ДФС і ДПС донараховано всього 52,8 млрд грн грошових зобов'язань, з них 30,8 млрд грн, або 58,3 відс., за плановими перевітками. Узгоджено платниками податків у цей період 19,0 млрд грн, або 36 відс. донарахованих сум, з них 8,9 млрд грн, або 46,8 відс., за плановими перевітками. При цьому рівень узгодження за плановими перевітками становив 28,2 відс., що в 1,6 раза нижче, ніж за позаплановими (45,3 відсотка). Сплачено до бюджету всього 4,4 млрд грн, що становило 8,4 відс. донарахованих сум (2,8 млрд грн, або 9,1 відс., донарахованих сум за плановими перевітками, 1,6 млрд грн, або 7,4 відс., за позаплановими).

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Світовий досвід боротьби фіскальних органів із проявами тіньової економіки

Кожна країна має свою історію появи та розвитку тіньової економіки. Цікаво, що І.В. Варламова у своєму дослідженні зазначила, що в Німеччині і Франції на сектор тіньової економіки припадає 1/8 офіційного ВВП держави, в Естонії, Болгарії і Литві на тіньову економіку припадає 1/3 всієї економічної активності [5].

Результати дослідження Центру Разумкова показують, що у 2017 р. тіньова економіка України становила 46,1% від загального ВВП, займаючи найбільшу частку в структурі економіки [32]. За даними, наведеними в аналітичному звіті центру, визначено рівень тінізації економіки в європейських країнах (табл. 3.1). Це базується на оптимальному рівні 12% [6].

Рівень тіньової економіки у країнах Європи, 2017 р. [6].

Країна	Рівень тіньової економіки (% від ВВП)	Відхилення від оптимального рівня (12%)	Рівень тіньової економіки (нормальний, критичний, катастрофічний)
Україна	46,1	+ 34,1	катастрофічний
Кіпр	32,2	+ 20,2	критичний
Болгарія	29,9	+ 17,9	критичний
Італія	23,0	+ 11,0	критичний
Румунія	23,0	+ 11,0	критичний
Іспанія	22,0	+ 10,0	критичний
Польща	16,7	+ 4,7	Нормальний
Данія	14,7	+ 2,7	Нормальний
Німеччина	7,8	- 4,2	Менше нормального
Чехія	10,5	- 1,5	Менше нормального
Франція	11,7	- 0,3	Менше нормального
Швеція	11,7	- 0,3	Менше нормального

Дані таблиці. 3.1 свідчать, що найвищий рівень тіньової економіки у 2017 році

був в Україні, сягнувши 46,1%, що відповідає катастрофічному рівню тіньової економіки. Це є наслідком неефективної та суперечливої правової та економічної систем. Найнижчий рівень тіньової економіки – Німеччина – 7,8%.

Дослідження Київського інституту міжнародної соціології показують, що рівень тіньової економіки України у 2018 році становив 47,2% від загального ВВП. Найбільша частка цієї структури мінімізує податкове навантаження шляхом приховування доходів від підприємницької діяльності, приховування числа працівників та виплаченої зарплати (зарплата «в конвертах») [39].

С.О. Корецька справедливо зазначила, що коли тіньова економіка досягає 40% ВВП, ця цифра вже є критичною. Автор наголошує, що на рівні тіньової економіки досить очевидним став вплив факторів, які не регулюються державою, а протиріччя між легальним сектором і тіньовим сектором спостерігаються в усіх сферах життєдіяльності [17].

У табл. 3.2 показано досвід окремих зарубіжних держав щодо зменшення рівня тінізації економіки.

Таблиця 3.2

Досвід зарубіжних країн щодо детінізації економічних відносин [17].

Країна	Заходи щодо детінізації економіки
Польща	Заборонити фізичним особам, які вчинили тяжкі податкові злочини, займатися господарською діяльністю; кримінальна відповідальність за порушення авторських прав.
США	Посилення ролі національних спецслужб у боротьбі з поширенням тіньової економіки в країні та її взаємодії з державною структурою в цілому.
Франція	Обмежити можливість національних організацій та офшорних компаній здійснювати імпортно-експортний бізнес.
Велика Британія	Підвищити довіру суспільства до влади, посилити незалежність судів і громадський контроль за нею, посилити покарання за хабарництво.
Німеччина	Оптимізувати податкову систему, спростити механізм розрахунку податку та зменшити ставку відрахування із зарплати.
Австрія	Сформулювати заходи щодо протидії корупції серед державних службовців.

Боротьба з експансією тіньової економіки ЄС відбувається на трьох рівнях: національному, регіональному (в межах ЄС) та міжнародному (у межах міжнародних організацій, у тому числі країн ЄС). Боротьба з тіньовою

економікою відбувається за такими напрямками: боротьба з корупцією; зміни в податковій політиці; обмеження на тіньовому ринку праці ЄС; боротьба з відмиванням грошей; боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки, особливо з наркотиками. Боротьба ЄС з тіньовою економікою є складною. З точки зору протидії негативним результатам тіньової економіки, санкції за порушення умов заборони не обмежуються (оскільки для ефективної реалізації санкцій потрібні великі бюджетні кошти).

Основною зброєю уряду ЄС у боротьбі з тіньовою економікою є: прозоре оподаткування, кримінальне та цивільне законодавство; високі зарплати державних службовців; надання населенню якісних державних послуг; ефективні механізми захисту прав і свобод громадян від порушення національної структури, ефективні ринкові механізми та високий рівень конкуренції. Саме ці умови, а не жорсткі санкції є основою боротьби будь-якої країни з тіньовою економікою [10]. Дані, оприлюднені Ф. Шнайдером, свідчать про ефективність запроваджених заходів у боротьбі з тіньовою економікою та корупцією, а також про негативний вплив деяких заходів національної соціальної політики на рівень тіні. 3.3 [11].

Таблиця 3.3

Вплив економіко-політичних заходів на тіньову економіку в 2016 р. [11]

Пропозиції/заходи	Вплив (приріст (+)/спад (-)) на тіньову економіку, млн. євро
1) Економічна ситуація: приріст ВВП 0,80%, безробіття 2,75 млн.	- 1400
2) Зменшення ставки пенсійного внеску із 19,6 % до 18,9 % при збільшенні розрахункової бази з 5.600€ до 5.800€ (Захід) і з 4.800€ до 4.900€ (Схід)	- 1100
3) Зростання зарплати при мінімальній зайнятості з 400€ до 450€	- 200
Загальне відхилення	- 2700
4) Скасування мінімальної зайнятості впровадження повного податкового обов'язку при частковій зайнятості	+ 7000
5) Встановлення національної мінімальної зарплати у всіх галузях, єдине оподаткування зарплати з 8,50€/год. для 5,79 млн. працюючих	+ 900

Дослідження Ф. Шнайдера показують, що тіньова економіка деяких країн ЄС

занепала через впровадження таких методів боротьби з тіньовою економікою та корупцією, що підтверджує її ефективність та розумне застосування на практиці. Досвід вивчення держав є позитивним і може бути використаний іншими державами. Міжнародне співтовариство вживає широкомасштабних заходів для боротьби з розвитком тіньової економіки, оскільки міжнародна тіньова економічна діяльність є глобальною проблемою глобалізації не лише для світової економіки, але й для неекономічних сфер суспільства (політика, мораль, свідомість суспільства тощо). Трансформація тіньової економіки та подолання корупції є не лише чинниками, що сприяють економічному зростанню та вирішенню низки соціальних проблем. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом у сфері трансформації тіньової економіки, втілене в Угоді про асоціацію і спільних планах дій. Якщо міжнародні організації та наднаціональні інституції ЄС постійно стежать за цим процесом та ретельно його впроваджують, це може дати позитивні результати, а також при пильному виконанні Україною взятих на себе обов'язків. Саме ці вимоги потребують комплексного вдосконалення державного механізму регулювання розвитку антитіньової економіки з точки зору теорії, методів та застосування.

Масштаби тіньової економіки у світі вражають. Дослідження показали, що на світову тіньову економіку припадає від 18 до 35% світового ВВП. Ємність деяких ринків нелегальних товарів і послуг перевищує бюджет України, може дати хороші результати за умови постійного нагляду цього процесу з боку міжнародних організацій та наднаціональних установ Європейського Союзу і при пильному виконанні Україною взятих на себе обов'язків. Саме ці вимоги потребують комплексного вдосконалення державного механізму регулювання розвитку антитіньової економіки з точки зору теорії, методів та застосування.

Одним із ефективних інструментів для багатьох країн світу для ліквідації тіні є, насамперед, системи фінансового контролю та механізми нелегально отриманих доходів. Наприклад:

- а) в Італії постанова уряду забороняє великі готівкові платежі;
- б) Німеччина вводить обов'язкове декларування для нерезидентів;

в) в Японії обов'язковий фінансовий моніторинг (фінансові установи повинні повідомляти органи влади про великі фінансові операції).

Крім того, у Німеччині про підозрілі операції повинні повідомляти не лише банки та фінансові установи до органів фінансового нагляду, а й юристи та аудитори [24; 49; 53].

Існують дві системи сповіщення: відстрочене повідомлення, тобто для надання органам фінансового нагляду інформації про підозрілі операції, які були перевірені (у фінансових установах, банках) і раннього повідомлення, тобто всі звіти від банків, фінансових установ тощо негайно надсилають до органу фінансового нагляду (така система діє в США). Істотним недоліком системи раннього попередження є те, що фінансові регулятори перевантажені новинами, які необхідно обробити. Наприклад, у Сполучених Штатах Департамент фінансових злочинів Міністерства фінансів обробляє приблизно 12 мільйонів фінансових операцій щороку, з яких лише 1,0% є підозрілими.

Тому в Україні першим кроком є виявлення найбільш підозрілих фінансових операцій та їх кількісних та якісних характеристик. Проте більшість країн світу мають спеціально уповноважені національні установи, які отримали ефективні повноваження, права та законні засоби для виявлення ознак відмивання грошей із злочинних джерел. По-перше, самостійно або спільно з правоохоронними органами вони вимагають обов'язкового повідомлення про такі факти (FinCEN в США, NBI в Фінляндії, KOKRIM в Норвегії), а також використання ними широкого спектру регуляторних та прикладних інструментів (TRACFiN в Франції, MOT в Нідерландах, DAFI в Польщі, StIF-CFI в Бельгії) [2; 8; 24].

По-друге, впроваджується широкий інформаційний обмін з когнітивними інформаційними методами слідчих органів, які забезпечують інформаційно-прогностичне аналітичне забезпечення під час розслідування конкретних фактів, водночас, передача об'єктивних матеріалів в слідство за визначеними фактами виділена чіткими підставами і ознаками, що є надійною перешкодою для передачі матеріалу в угоду групової чи особистої зацікавленості.

У Європейському Союзі досить гостро стоїть питання конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом. Наприклад, згідно з німецьким законодавством, якщо є хоча б одна жертва, конфісковані злочинні доходи не надходять до державного бюджету. Можливості країни отримувати такі доходи вкрай обмежені. Тому, особливо за результатами конфіскації майна, компенсації потерпілим у Німеччині (за неофіційними даними) досягли 78,0%, а до державного бюджету надійшло 22,0%. Наразі ситуація в Німеччині покращується через скасування доміант, передбачених положеннями Кримінально-процесуального закону, та позбавлення країни можливості отримувати конфісковані доходи [53].

У Сполучених Штатах досить великого значення надається впровадженню процедур запобігання загрозам національній економічній безпеці та економічній детінізації. Там існує багато агенцій, що займаються і опікуються питаннями фінансового нагляду, а за його результатами – упередженням і ліквідації тіньових операцій у різних сферах економіки. А саме: тимчасова команда оцінює масштаби бізнесу з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків; Федеральне бюро розслідувань; Рада Федеральної резервної системи; Департамент кримінальних розслідувань Державної податкової адміністрації; Департамент контролю за цінними паперами та тарифами; Комісія з цінних паперів і бірж; Митна служба США; Правоохоронна мережа-FinCEN.

Міністерство фінансів США відіграло провідну роль у боротьбі з темними фінансовими операціями та відмиванням грошей. У той же час міністр фінансів США фактично регулює, координує та переслідує діяльність підпорядкованих йому організацій, встановлює вимоги або звільняє фінансові установи від обліку та звітності. Звіт про оплату готівкою на суму понад 10 000 доларів США подається до органу фінансового нагляду. Умисне неподання може каратися штрафом до 25 000 доларів США та/або п'ятьма роками позбавлення волі.

Об'єктивно визнано, що митна служба США контролює міжнародний потік валют і валютних документів на суму понад 10 000 доларів США Проте,

незважаючи на міцну структуру, США є беззаперечним «лідером» валюти тіньової економіки, згідно з неофіційною статистикою [49].

Деякі країни об'єднали зусилля, щоб обмежити банківську таємницю та обмежити відкриття анонімних рахунків, таких як Sparbuch, а деякі офшорні країни були змушені лібералізувати своє законодавство. За даними Світового банку, після запровадження жорсткішого законодавства про фінансовий нагляд ступінь тіні світової економіки знизився, але спад все ще є помірним.

Слабкий стан економічного розвитку також допомагає пояснити, чому на розділену мовами Бельгію припадає лише 17,4% ВВП у тіньовій економіці, тоді як на більш зосереджені Нідерланди на півночі припадає лише 10,0%. Наведені вище роз'яснення та обґрунтування визначають розробку та застосування актуальних науково-прикладних завдань формування та реалізації цільових програм у цій сфері, а також те, чи вдасться уряду покарати порушників. У 2012 році уряд Іспанії наголосив, що Talleres Masor, компанія з ремонту та обслуговування автомобілів, розташована на півдні Іспанії, наклала штраф у розмірі 127 000 євро за несплату внесків на соціальне страхування. Ідея полягає в тому, щоб не дати іншим компаніям та їхнім філіям незаконно наймати людей. Однак іспанські працедавці та економісти зазначають про існування кращого способу ліквідації тіньової економіки – це лібералізація негнучкого місцевого ринку праці та поліпшення вимірів продуктивних сил країни. Звичайно, більша половина тіньової економіки створюють умови для поширення корупції – яка є небезпечною для збалансованості економічної системи (вона є незаконною, але не має соціального значення для розвитку інноваційної та інформаційної виробничо-господарської діяльності).

3.2. Перспективи збільшення фіскальних надходження в результаті зниження тіньової сектору економіки

Очевидно, що необхідно покращувати роботу фіскального сектору шляхом скорочення тіньової економіки. Однак це завдання лежить не лише у сфері фіскальної політики, а й залежить від діяльності всієї країни, особливо її законодавчих та адміністративних інституцій.

Основними напрямками удосконалення діяльності національних регуляторних органів у сфері запобігання розвитку тіньового сектору економіки є:

1. Нагляд та правове забезпечення детінізації української економіки, в тому числі:

- розробити механізм, спрямований на вдосконалення системи адміністративно-наглядової діяльності органів фінансового нагляду країни;

- сформулювати та вдосконалити правила та нормативні акти для забезпечення ефективної реалізації нормативно-правового та наглядового законодавства з урахуванням оцінки ризиків у сферах протидії тіньовому економічному розвитку, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення для визначення відповідності заходів, що виконуються суб'єктами нагляду, для зниження ризиків під час їх діяльності;

- сформулювати адміністративні закони та нормативні акти на основі законодавства у цій сфері [31].

2. Збільшення ефективності моніторингової діяльності:

- оптимізувати періодичність перевірок дотримання вимог законодавства органами фінансового контролю;

- удосконалення методологічної, методичної та іншої допомоги об'єктам моніторингу фінансово-господарської діяльності;

- удосконалення нормативно-правових актів у разі порушення вимог законодавства щодо вжиття передбачених законодавством адміністративно-правових заходів;

- розширити інформаційно-технічні можливості національних регуляторних органів щодо збору, обробки, зберігання та передачі необхідної інформації в єдину інформаційну систему;

- своєчасно вживати дієвих заходів відповідно до законодавства: перевіряти ділову репутацію персоналу, який керуватиме чи має намір керувати та має намір отримати значну участь (або є кінцевими вигодоодержувачами) у суб'єктів фінансового моніторингу; не допускати до управління суб'єктів фінансового нагляду осіб, що мають не закриту або не зняту в установленому порядку судимість за злочини для власної користі або тероризм; заходів для недопущення створення капіталу суб'єктів господарювання за рахунок доходів, джерело яких не підтверджується офіційними документами або їх копіями і сертифіковано в установленому порядку [9].

3. Посилити взаємодію між Державною службою фінансового моніторингу України та іншими національними контролюючими органами, а також взаємодію з правоохоронними органами та основними суб'єктами фінансового нагляду, що передбачає:

- забезпечення взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України та оперативними правоохоронними підрозділами;

- обмін інформацією про організації, що не виконують вимоги законодавства у сфері фінансового нагляду;

- спільну розробку методології оцінювання рівня тінізації економіки, та одних підходів до встановлення кримінальних економічних операцій;

- встановлення черги створення слідчо-оперативних об'єднаних робочих груп для аналізу та інших, розслідування і розкриття незаконних та інших справ таких категорій, в першу чергу, що стосуються легалізації доходів, отриманих злочинним способом та фінансування тероризму [27].

4. Покращення міжнародної співпраці у сфері запобігання розвитку тінізації економіки, що передбачає:

- участь у міжнародних договорах і роботі спеціалізованих міжнародних організацій;

- укладення міждержавних угод про обмін інформацією;
- розробити ефективні форми співпраці з міжнародними та міжурядовими організаціями для забезпечення міжнародного співробітництва у запобіганні та боротьбі з розвитком тінізації економіки, включаючи групу з розробки фінансових заходів протидії відмиванню грошей (FATF), Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), ЄС, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Егмонтською групою підрозділів фінансових розвідок, ООН;
- визначити та сформулювати ефективні процедури та вжити відповідних превентивних заходів для країн, які не виконують або неправильно виконують рекомендації міжнародних та міжурядових організацій, що займаються боротьбою з розвитком тіньової економіки [3, с.42].

5. Збільшення професійної підготовки фахівців у сфері боротьби з розвитком тінізації економіки, що передбачає:

- створення у сфері боротьби розвитку тінізації економіки загальнодержавної системи навчання спеціалістів, включаючи основну підготовку у вищих і спеціальних навчальних закладах;
- створення Навчально-методичним центром Державної служби фінансового моніторингу України доступних умов для навчання кадрів основного фінансового нагляду;
- розвиток різних форм професійної перепідготовки співробітників державних органів, які беруть участь у боротьбі розвитку тінізації економіки;
- розробку та встановлення спеціальних програм збільшення кваліфікації суддів та прокурорів по питаннях розгляду і ведення справ у цій категорії;
- мовну підготовку експертів, які беруть участь у міжнародному співробітництві цієї сфері.

6. Створення системи оцінок ефективності заходів з боротьби з розвитком тінізації економіки, що передбачає розробку науково обґрунтованих кількісних і якісних критеріїв оцінок у цій сфері з урахуванням міжнародних стандартів і вимог.

Отже, для того, щоб протидія розвитку тіньової економіки, мала комплексний характер і була системою необхідних єдиних норм і стандартів діяльності, необхідні єдині цілі, наявність взаємопов'язаної законодавчої бази, що забезпечує чітке позначення рамок діяльності, поділ повноважень кожної ланки системи, єдиної й цілісної політики в цій сфері. Якщо не буде дотримано вказаних вище умов, то може відбутися дублювання функцій, нераціональне використання ресурсів і, як наслідок, не буде ефективності результату.

Разом із цим доцільно здійснити ряд організаційних та законодавчих змін безпосередньо у сфері справляння податків, задля зниження проявів ухилення та уникнення оподаткування. Зокрема, з метою зниження ухилення від оподаткування за допомогою офшорних схем доцільно:

- запровадити інструменти захисту національної податкової бази від транскордонних схем ухилення у національне законодавство, а саме:

- модернізація механізмів контролю за трансфертним ціноутворенням (правила звітності країн для міжнародних груп компаній);

- сформулювати загальні правила боротьби з ухиленням від сплати податків (General Anti-Avoidance Rules), для запобігання неприйнятним схемам ухилення від сплати податків, пов'язаних із отриманням неналежних податкових стимулів, враховуючи специфічні умови країни та мінімізуючи дискреційні повноваження;

- запровадження правил контрольованих іноземних компаній (controlled foreign company rules), спрямованих на оподаткування нерозподіленого прибутку іноземних компаній, підконтрольних українським резидентам;

- збільшити строк позовної давності з 3 років до 5-10 років (як в багатьох країнах ЄС);

- посилити міжнародне співробітництво для захисту національної податкової бази від впливу транснаціональних (міжнародних) схем ухилення від сплати податків, а саме:

- переглянути умови угоди між Україною та Сполученими Штатами від 7 лютого 2017 року з метою покращення імплементації податкових правил та

застосування положень закону США про вимоги щодо оподаткування іноземних рахунків (FATCA). Країна має не лише надати уряду США інформацію про рахунки громадян США в Україні, а й почати отримувати дані про рахунки українців в США (дотримуючись принципу взаємно-двосторонньої системи);

- уряд почав вносити зміни до двосторонньої Угоди про подвійне оподаткування (DTA), яка включає податкові ставки, які заохочують «радикальне податкове планування» та схеми ухилення від сплати податків (в основному на Кіпрі, Нідерландах та Панамі);

- Україна приєдналася до автоматичного обміну фінансовою та податковою інформацією відповідно до Єдиного стандарту звітності ОЕСР (CRS);

- відповідно до угоди, підписаної між Україною та Сполученими Штатами 7 лютого 2017 року, для ефективного виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо покращення дотримання податкового законодавства та застосування Закону США про іноземні податкові рахунки та програми посиленого співробітництва в рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (план OECD/G20 BEPS), до якої Україна приєдналася 1 січня 2017 року (мінімальний стандарт);

- посилити кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків і водночас підвищити поріг шкоди від податкових злочинів, запровадити кримінальну відповідальність: (1) Приховування доходів в офшорних юрисдикціях (2) Розкрадання (незаконне повернення) податку на додану вартість;

- уряд та Національний банк розробили та подали до Верховної Ради проект Закону про міжнародне співробітництво України у сфері оподаткування відповідно до положень Указу Президента України № 180/2016 та Закону № 2473;

- у рамках загальної реформи контролюючого органу суттєво посилити та здатність та кадровий склад незалежного відділу податкової служби

контролювати трансфертне ціноутворення, а також створити аналогічний відділ аналізу для нового департаменту митної служби України.

Щоб зменшити ухилення та уникнення від сплати податку на додану вартість, рекомендується:

- поточних можливостей контролюючих органів (податкової та митної служби), включаючи вимоги системи моніторингу та формування «критичного» списку платників податків, достатньо для того, щоб практично повністю припинити карусельні схеми відшкодування і зменшення податку на додану вартість. Проте, поки не реформована організація контролю, яка постраждала від корупції, цього не досягти. Необхідна комплексна зміна контролюючих органів;

- потрібна сучасна автоматична система моніторингу (СМКОР) :

- обмежити позаправовий механізм блокування податкових накладних/розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (імітувати запобігання та легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом (відмивання грошей), фінансування тероризму та механізм фінансового нагляду у сфері фінансування розповсюдження зброї) операції з блокування не повинні перевищувати 30 робочих днів;

- процедури моніторингу в режимі реального часу мають залежати не лише від вартісних характеристик комерційних операцій, що підлягають оподаткуванню, а й від кількісних характеристик (аналіз даних про вантаж за кодом УКТЗЕД), а будь-які суттєві відхилення в обліку платника податків, що мають великий податковий кредит мають негайно перейти в нагляд податкового контролю;

- наразі в системі моніторингу визначено, що є «пільгові платники». У більшості випадків, на думку регуляторів, ПН/РК великих компаній не будуть заблоковані за жодних обставин (так звана активна історія оподаткування платників податків), хоча платники податків на цьому рівні схильні до ухилення від сплати податків.

Для того, щоб ліквідувати конвертаційний центр, рекомендується:

- остаточна ліквідація податкової міліції та інших господарських підрозділів правоохоронних органів та створення єдиного органу з розслідування економічних злочинів, персонал якого має підбиратись за прозорою конкуренцією та мати гідну заробітну плату, що дасть новий поштовх для припинення економічної діяльності КЦ.

- суттєве зниження навантаження на нарахування заробітної плати суттєво знизить мотивацію до використання КЦ.

З метою зниження тіньової ренти сільськогосподарських угідь доцільно:

1. З єдиного податку виключити земельний податок та податок на нерухомість, у тому числі 4 гр. Оскільки цей податок не надає звітності та перевірок, то включення його до єдиного податку не відповідає головній меті останнього (тобто зменшення податкового тиску на малий бізнес та зайвої роботи з обліку та звітності), таке включення на той час було помилкою. Серед іншого, такі правила запобігатимуть планам ухилення від сплати податків на землю та нерухомість [44].

2. Коригувати субсидії органу місцевого самоврядування в державному бюджеті відповідно до найбільших доходів, які місцева влада отримує від землі та нерухомості, за умови встановлення найвищої ставки податку та скасування всіх пільг, крім випадків, чітко передбачених законом.

3. Дозволити органам місцевого самоврядування вирішити питання щодо встановлення пільг із земельного податку для пенсіонерів на їхній території та відповідно відкоригувати зазначені субсидії.

4. Запровадити положення про земельний податковий кредит, який сплачується при обчисленні та сплаті податку на доходи фізичних осіб, щоб не завдати шкоди сумлінним платникам податків. Якщо припустити, що поточна мінімальна законодавча ставка податку на орендну плату для недержавних організацій становить близько 5%, земельний податок у розмірі 1% від тієї самої бази буде приблизно еквівалентним ПДФО та військовому збору, що сплачуються з орендної плати. Отже, орендар не сплачуватиме чинний єдиний податок за нарахований земельний податок.

5. Завдяки модернізації існуючої системи електронного управління податку на додану вартість (СЕА ПДВ) створюється система комплексного контролю ланцюга поставок ризикованих товарів.

Вирішити проблему виплати зарплати в конвертах:

1. Загальне вирішення проблеми полягає в наближенні умов загальної податкової системи до спрощеної. Тобто: скасувати спеціальні права запозичення (замість економії бюджетних видатків, перекласти тягар на непрямі податки та податки на ресурси, особливо на землю та нерухомість), і знизити податок на доходи фізичних осіб до 10%. Це може наблизити податкові умови для самозайнятих і найманих працівників, а отже, відчуті переваги зайнятості, наприклад стабільність і соціальне забезпечення. Але аналіз цієї радикальної реформи виходить за рамки цієї роботи [43].

Спроби «негайно припинити» зловживання спрощеною системою, а ще гірше – скасувати можливість для ФОП (платників ЄП) надання послуг юридичним особам (або накладення додаткових податків на такі операції) – якщо виникають проблеми з фінансовими наслідками та ризиками з точки зору впливу на довгострокові перспективи України. З огляду на це, а також високий рівень тіньової зайнятості, викликаний тією ж причиною – надмірним використанням прямих податків на прибуток та існуванням податків на працю – конвергенція має відбутися з іншого боку. Якщо скасувати ЄСВ, зменшити ПДФО до 10%, а оподаткування землі та нерухомості покращити (і збільшити) шляхом нарахування податку на майно при сплаті ПДФО та ЄП, ці проблеми будуть вирішені [36].

2. Лібералізувати трудове законодавство України та забезпечити свободу трудового договору – за згодою сторін трудового договору працевлаштування може здійснюватися лише на умовах трудового договору та Конституції України, без положень цього законодавства про працю та іншого законодавства, що регулює трудові відносини.

Крім наведених вище рекомендацій, з метою мінімізації кількості схем – загальна рекомендація – реформувати систему податкової та митної служби,

перенабрати працівників за відкритим конкурсом та забезпечити їм гідну оплату праці. Для виконання цього завдання, вважаємо, необхідним у повному обсязі реалізувати затверджений постановою КМУ від 05.07.2019 р. № 542-р план заходів у концептуальному напрямі реформування інституційної системи реалізації національної податкової та митної політики, відповідно до вимог бізнесу, та запровадити методи обслуговування та надання послуг платникам податків фіскальними органами.

Висновки до розділу 3.

У процесі дослідження напрямів вдосконалення фіскальної політики України в контексті зниження рівня тіньової економіки ми дійшли до таких найважливіших висновків:

1. Масштаби тіньової економіки у світі вражають. Дослідження показали, що на світову тіньову економіку припадає від 18 до 35% світового ВВП. Ємність деяких ринків нелегальних товарів і послуг перевищує бюджет України, може дати хороші результати за умови постійного нагляду цього процесу з боку міжнародних організацій та наднаціональних установ Європейського Союзу і при пильному виконанні Україною взятих на себе обов'язків. Саме ці вимоги потребують комплексного вдосконалення державного механізму регулювання розвитку антитіньової економіки з точки зору теорії, методів та застосування.

2. Основними напрямками удосконалення діяльності національних регуляторних органів у сфері запобігання розвитку тіньового сектору економіки є:

- нагляд та правове забезпечення детінізації української економіки, в тому числі;
- збільшення ефективності моніторингової діяльності;
- посилення взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України та іншими національними контролюючими органами, а також взаємодії з правоохоронними органами та основними суб'єктами фінансового нагляду;
- покращення міжнародної співпраці у сфері запобігання розвитку тінізації

економіки;

- збільшення професійної підготовки фахівців у сфері боротьби з розвитком тінізації економіки;

- створення системи оцінок ефективності заходів з боротьби з розвитком тінізації економіки, що передбачає розробку науково обґрунтованих кількісних і якісних критеріїв оцінок у цій сфері з урахуванням міжнародних стандартів і вимог.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження фіскальних наслідків тіньової економіки ми дійшли таких найважливіших висновків:

1. Однією з причин існування тіньової економіки є те, що певні галузі та види економічної діяльності постійно не відповідають існуючій правовій та моральній системам. Суть цього положення полягає в тому, що окремі члени суспільства бажають приховувати свої доходи від оподаткування. Рівень розвитку з цієї причини зумовлений економічними факторами (наприклад, високі податки, що спонукають до приховування доходів) і моральними факторами, що відображають правові та культурні умови. Інша причина полягає в тому, що якісні зміни соціальної економіки та правової системи не синхронізовані.

2. Податкове навантаження в більшості розвинених країн перевищує 20% ВВП. У той же час значна кількість країн має податкове навантаження від 9% до 30%, але рівень їх доходів невисокий (менше 10 тис. доларів США). Відсутня також істотна залежність між рівнем податкового навантаження в країні та економічним зростанням. Країни зі ставкою оподаткування від 20% до 40% ВВП зазвичай мають дещо вищі темпи зростання (5,5% проти 4,5%). Однак ця залежність не є чіткою. Рівень тіньової економіки має сильнішу кореляцію з рівнем ВВП на душу населення.

Більш багаті країни характеризуються значно нижчим ступенем економічної тіні. Якщо в групі країн із ВВП на душу населення до 10 000 доларів США лише 3 країни мають тіньовий рівень менше 20%, то для країни з доходом на душу населення 30 000 доларів США тіньову економіку має лише 2 країни в яких ставка більше 20%. Слід також зазначити, що тіньові показники нижче 10% можна знайти лише в багатих країнах. Країни з низькою або високою економічною тінню можуть демонструвати високі темпи зростання. Проте слід зазначити, що в тіні надзвичайно високих рівнів (понад 60%) неможливо досягти хоча б 3% економічного зростання.

Факти підтверджують, що багаті країни можуть досягти зростання ВВП до 6%, але в середньому темпи їхнього зростання оцінюються в 3-4%. Бідні країни, як правило, досягають вищих темпів економічного зростання (5-8%), але не слід забувати, що в цьому випадку величезний розрив у доходах між країнами лише поглиблюватиметься.

3. Тіньова економіка в країні цілковито деформує систему державних фінансів України, гальмуючи її розвиток та ускладнюючи виконання державою своїх фінансових обов'язків перед суспільством. Централізовані фонди грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування, щороку в середньому недоотримують податкових надходжень у розмірі 18,3% ВВП, з яких втрати бюджетів різних рівнів становлять 11,2% ВВП. Після різкої зміни економічної кон'юнктури у 2014 р. бюджетне податкове навантаження має тенденцію до зростання, що є наслідком потреби уряду у додаткових фінансових ресурсах.

4. Протягом періоду, що досліджувався, 64% донарахованих органами ДФС і ДПС за результатами документальних перевірок грошових зобов'язань оскаржувались платниками податків в адміністративному та судовому порядку, при цьому до бюджету було сплачено лише 23% узгоджених сум грошових зобов'язань, як наслідок, до бюджету не надійшло 14,6 млрд гривень.

У 2020 році щодо юридичних та фізичних осіб проведено 1940 планових перевірок, що менше ніж у 2019 році майже у 3,5 рази (6632), та 23885 позапланових документальних перевірок, що на 28 відс. менше за рівень минулого року (33171). Фактичних перевірок проведено 16565, що майже дорівнює показнику минулого року (16373). Також проведено 2206 зустрічних звірок. Знизилися також донарахування: якщо у 2019 році за усіма перевірками було донараховано 49 621,9 млн грн, то за 2020 рік – 17 778,4 млн грн, тобто менше на 31 843,5 млн грн, або на 64,2 відсотка.

5. Дослідження показали, що на світову тіньову економіку припадає від 18 до 35% світового ВВП. Ємність деяких ринків нелегальних товарів і послуг перевищує бюджет України, може дати хороші результати за умови постійного

нагляду цього процесу з боку міжнародних організацій та наднаціональних установ Європейського Союзу і при пильному виконанні Україною взятих на себе обов'язків. Саме ці вимоги потребують комплексного вдосконалення державного механізму регулювання розвитку антитіньової економіки з точки зору теорії, методів та застосування.

6. З метою зниження ухилення від оподаткування за допомогою офшорних схем доцільно:

- запровадити інструменти захисту національної податкової бази від транскордонних схем ухилення у національне законодавство;

- посилити міжнародне співробітництво для захисту національної податкової бази від впливу транснаціональних (міжнародних) схем ухилення від сплати податків;

- посилити кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків і водночас підвищити поріг шкоди від податкових злочинів, запровадити кримінальну відповідальність: (1) Приховування доходів в офшорних юрисдикціях (2) Розкрадання (незаконне повернення) податку на додану вартість;

- уряд та Національний банк розробили та подали до Верховної Ради проект Закону про міжнародне співробітництво України у сфері оподаткування відповідно до положень Указу Президента України № 180/2016 та Закону № 2473;

- у рамках загальної реформи контролюючого органу суттєво посилити та здатність та кадровий склад незалежного відділу податкової служби контролювати трансфертне ціноутворення, а також створити аналогічний відділ аналізу для нового департаменту митної служби України.

Використовуючи зарубіжний досвід доцільно в Україні:

- посилити вимоги щодо порядку оподаткування для галузей із великим рівнем тіньової економіки (Канада, США, Великобританія, Швеція);

- публічно оголошувати імена основних боржників по несплаті податків, політика naming and shaming (Великобританія);

- розробити індикатори для галузей, які показують взаємозв'язок між витратами і випуском (Австралія);
- запровадити обов'язкове використання реєстру працівників, обов'язкове введення особистих даних працівників, робочого часу, виду діяльності і назви організації (Швеція);
- запровадити певні штрафи для платників податків, яких раніше звинувачували в ухиленні від оподаткування (Великобританія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров М.Я., Ярошенко Ф.О., Мельник П.В., Жвалюк В.Р. Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід: Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. 310 с.
2. Алимов О. М. Національна парадигма сталого розвитку України: Препринт. За заг. ред. д.т.н., проф. заслуженого діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. 72 с.
3. Аналітичний огляд деяких аспектів «відмивання» коштів та діяльності конвертаційних центрів в Україні, їх вплив на загальну економічну ситуацію в державі / [МВС України, НЦБ Інтерполу в Україні]. К., 2001. 52 с.
4. Баланда А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: монографія. НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень. К., 2008. 414 с.
5. Варламова І.В. Рівень тінізації економіки: національні та світові тенденції. *Економіка і регіони*. 2013. № 4 (41). С. 58–63.
6. Волошин О. Р. До питання впливу тіньового сектора економіки на економіку безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvse/nvse_01_2018/05.pdf
7. Гончарова В. О. Взаємозв'язок офіційної та тіньової економіки в умовах ринкової трансформації : Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01. Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. Х., 2001. 16 с.
8. Данилишин Б. М. Макросистемна еволюція української економіки: Монографія. У 2 т. Т. 2. К.: РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. 210 с.
9. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/унікнення

оподаткування в Україні. Київ, 2019. URL: <http://iset-ua.org/images/Analiz-shem-2019-FINAL.pdf>

10. Дяченко О.П. Імплементация зарубіжного досвіду щодо формування антикорупційної політики України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 17–20.

11. Жаліло Я.А. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40.

12. Звіт про виконання Плану діяльності Державної податкової служби України за 2020 рік. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html>

13. Звіт про результати аудиту ефективності діяльності Державної фіскальної служби України, Державної податкової служби України та Державної митної служби України, затверджений рішенням Рахункової палати від 22.12.2020 № 34-3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/34-3_2020/Zvit_34-3_2020.pdf

14. Зінов'єв Ф. Держава та тіньова економіка. *Держава та регіони*. Серія: «Економіка та підприємництво». 2009. № 4. 97–99 с.

15. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посібн. К. : Атіка, 2005. 432 с.

16. Керя І. Корупція як основна причина економічної кризи. *Економіка, фінанси, право*. 2000. № 3. С. 26–28.

17. Корецька С.О. Тіньова економіка: наслідки та методи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 20. С. 15–18.

18. Корупційні схеми «родини» в податковій та митниці продовжують працювати на Яценюк і компанія? URL: http://antikor.com.ua/articles/5459-koruptsijni_shemi_rodini_v_podatkovij_ta_mitnitsi_prodovhujutj_pratsjuvati_na_jatsenjuk_i_kompanija.

19. Корягіна Т.В., Якименко К.А. Проблема ухилення від податків та наслідки цього явища для бюджету України. *Молодий вчений*. 2017. №1(41). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/1/148.pdf>

20. Латов Ю.В., Пишулин А.В. Функции теневой экономики в координационном механизме в условиях рыночной и плановой экономики. *Экономическая теория преступлений и наказаний*. 2004. № 4.

21. Латов Ю.В. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов: М.: Норма, 2006. 336 с.

22. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. 329 с.

23. Мандибура В. Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження. URL: <http://elib.info/book.php?id=1116673847&p=0>.

24. Микитенко В. В. Економічна безпека промисловості: цільовий функціонал та технології управління: Монографія. За науковою редакцією д.е.н., проф. Микитенко В. В. Київ, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», МНТУ ім. академіка Юрія Бугая МОНмолодьспорту України, 2012. 650 с.

25. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : Монографія. К.: Вид-во НІСД при Президентові України, 1999. 457 с.

26. Нагребельний В. П., Попович В. М. Юридична енциклопедія : в 6 т. К., 1998. Т. 6. 74 с.

27. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

28. Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk>"UA

29. Офіційний моніторинговий портал «Ціна держави». URL: <http://cost.ua/en/budget/revenue/#1>

30. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=14647>

31. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>

32. Піхоцький В. Ф. Державне забезпечення соціальних потреб регіонів. *Регіональна економіка*. 2012. № 1. С. 107–114.

33. Піщуліна О.О., Юрочко Т.В. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь Центру Разумкова. Київ : Заповіт, 2019. 220 с.

34. Рождественська Л. Г. Статистика ринку товарів і послуг: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 419 с.

35. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 11. С. 127–131.

36. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В. Кримінологія. Київ: Національна академія управління, 2010. 239 с.

37. Статистика щодо кримінальних повноважень за ст. 212 КК України або яким був для платників 2015 рік? URL: <http://kmp.ua/ua/analytics/snfoletters/statistics-of-criminal-proceedings-under-art-212-of-the-criminal-code-of-ukraine/>

38. Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2021).

39. Титов В.Н. Социально-психологические аспекты функционирования теневой экономики. *Общественные науки и современность*. 2002. № 5. 66–77 с.

40. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1>

41. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за заг. ред. З. С. Варналія. К. : НІСД, 2006. 576 с.

42. Тіньовий» офіс Київської регіональної митниці. URL: http://www.paragraphf.com/2014/04/blogpost_8.html.

43. Ткаченко П. І., Кузьменко А. О. Детермінація злочинів в сфері економіки та їх запобігання. Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти: матеріали науково-практичного семінару ДДУВС МВС України, 2019. 202 с.

44. Ткаченко П. І., Кузьменко А. О. Детермінація злочинів в сфері економіки та їх запобігання. Протидія економічній злочинності: теоретичний,

методичний та практичний аспекти: матеріали науково-практичного семінару ДДУВС МВС України, 2019. 202 с.

45. Трущенко О.О. Тіньова економіка як негативний фактор економічної безпеки України. *Культура народів Причорномор'я*. 2000. №13. С. 54-57.

46. Турчинов О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К. : Арттек, 1995. 300 с.

47. Чилийский Д.И., Дадалко В.Л. Теневая экономика и экономическая безопасность государств, 2-е изд. М: 2012.

48. Яценко Н. Економіка України 1999–2008: втрачене десятиліття. *Дзеркало тижня*. 2010. № 51 (779).

49. Deutsche Bank: Теневая экономика спасет Европу. URL: <http://www.k2kapital.com/news/90580/>

50. European Security: a common security concept of the 27 WEU // WEU Council of Ministers. Madrid, 1995, 14 November

51. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy. URL: <http://www.visaeurope.com/idoc.ashx?docid=2758850cb05e-4d61-bffd-37226316e72c&version=-1>

52. Schneider F., Ensted. Increasing Shadow Economies All Over the World - Fiction or Reality? A survey of the global evidence of their size and their impact from 1970 to 1995. URL: <http://www.economics.unilinz.ac.at/Members/Schneider/enstSchn98.html>

53. Schneider F., Buehn A., Montenegro C.E. Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. *The World Bank, Policy Research Working Paper*. 5356. July 2010.

54. The Financial Times, 09.06.2011 «Europe: Hidden economy».

55. World Bank national accounts data. URL: <http://data.worldbank.org/>